

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA WIELKOPOLSKIEGO

Poznań, dnia 17 stycznia 2023 r.

Poz. 465

UCHWAŁA NR XXXI/200/2022 RADY GMINY NIECHANOWO

z dnia 28 grudnia 2022 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Niechanowo na lata 2022-2025

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2022 r., poz. 559 ze zm.) oraz art. 87 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 840) Rada Gminy Niechanowo uchwala, co następuje.

§ 1. Przyjmuje się „Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Niechanowo na lata 2022-2025”, zaopiniowany pozytywnie przez Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, stanowiący załącznik do uchwały.

§ 2. Wykonanie niniejszej Uchwały powierza się Wójtowi Gminy Niechanowo.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Wielkopolskiego.

Przewodnicząca Rady
(-) Bożena Jaworska

Załącznik do uchwały Rady Gminy Niechanowo

nr XXXI/200/2022 z dnia 28 grudnia 2022 r.

**PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI
GMINY NIECHANOWO
NA LATA 2022 - 2025**

NIECHANOWO 2022

SPIS TREŚCI	str.
Wstęp.....	4
1. Położenie i krótka charakterystyka gminy.....	5
2. Cel opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami	9
3. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami – zadania i kompetencje organu gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	10
4. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	11
5. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego.....	19
5.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	19
5.1.1. Strategia rozwoju kapitału społecznego 2030.....	19
5.1.2. Koncepcja zagospodarowania przestrzennego kraju 2030.....	21
5.1.3. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	22
5.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie województwa.....	23
5.2.1 Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego	23
5.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa wielkopolskiego	24
5.2.3. Program opieki nad zabytkami województwa wielkopolskiego.....	27
6. Zasoby dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy	28
6.1. Zabytki nieruchome o najwyższym znaczeniu dla gminy wpisane do rejestru zabytków.....	28
6.2. Wykaz zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.....	30
6.3. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków.....	35
6.4. Krajobraz kulturowy – obszarowe wpisy do rejestru zabytków (układy urbanistyczne, parki kulturowe, parki krajobrazowe).....	36
6.5. Zabytki archeologiczne.....	36
6.5.1. Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków.....	37
6.5.2. Stanowiska archeologiczne o własnej formie krajobrazowej.....	37
6.5.3. Opis koncentracji stanowisk archeologicznych łącznie z ich funkcją i krótką analizą chronologiczną, uwarunkowania fizjograficzne.....	37
6.5.4. Stan zachowania zabytków archeologicznych oraz istotne zagrożenia dla zabytków archeologicznych.....	41
7. Dziedzictwo niematerialne.....	43

8. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego.....	46
8.1. Uwarunkowania wynikające ze <i>Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy</i>	46
8.2. Uwarunkowania wynikające z miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego gminy.....	49
8.3. Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.....	51
9. Charakterystyka i ocena stanu zachowania zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków.....	51
10. Obszary największego zagrożenia dla zabytków w gminie.....	61
11. Kierunki działań dla realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami.....	63
11.1. Gminna ewidencja zabytków.....	63
11.2. Edukacja i promocja w zakresie ochrony zabytków.....	64
11.3. Działania zmierzające do poprawy stanu zachowania dziedzictwa kulturowego.....	65
11.4. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.....	66
11.5. Określenie zasobów zabytkowych, które można wykorzystać do tworzenia np. tras turystycznych, ścieżek dydaktycznych itp.	66
12. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami.....	68
13. Monitoring działania gminnego programu opieki nad zabytkami.....	69
14. Niektóre zewnętrzne źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami	70

Wstęp

Dziedzictwo kulturowe to ważny czynnik życia i działalności każdego człowieka. Stanowi ono dorobek materialny i duchowy poprzednich pokoleń, jak również dorobek naszych czasów. Zawiera w sobie wszystkie skutki środowiskowe wynikające z interakcji pomiędzy ludźmi a otoczeniem na przestrzeni dziejów. Dziedzictwo kulturowe jest narodowym dobrem i stanowi winno istotny fragment działalności społeczeństwa obywatelskiego. Jako dzieło człowieka ma charakter uniwersalny lub lokalny. W jednym i drugim przypadku jest predysponowane do odegrania zasadniczej roli w polityce regionalnej państwa oraz działalności samorządowych regionów i subregionów. Muszą one uznać potrzebę ochrony historycznych wartości regionów oraz pielęgnowanie tradycji lokalnych za podstawowy warunek tożsamości społecznej. Dziedzictwo bowiem tworzy i rozwija poczucie narodowej tożsamości i bezpośredniego związku człowieka z krajem, regionem, miejscowością. Dziedzictwo kulturowe jest podstawowym warunkiem trwania społeczności lokalnych, a zarazem stanowi atrakcyjny produkt rynkowy i czynnik rozwoju gospodarczego. Zmieniająca się rzeczywistość społeczna i ekonomiczna oraz wolny rynek gospodarczy stwarzają poważne niebezpieczeństwo dla wszystkich składników dziedzictwa kulturowego. Zatem konieczne jest znalezienie kompromisu pomiędzy kanonami ochrony, a wymogami życia i prawami ekonomii, mając na uwadze, że mieszkańcy gminy są spadkobiercami i depozytariuszami ukształtowanego w długim procesie historycznym dorobku kulturowego poprzednich pokoleń. Należy więc pamiętać, że dziedzictwo kulturowe podlega ochronie i powinno być obejmowane jak najszerszymi formami zabezpieczeń, gdyż właśnie w oparciu o elementy własnego dziedzictwa jednostka identyfikuje się z daną społecznością, jej wartościami i celami, może aktywnie się w niej rozwijać. Wobec tego niezwykle ważne jest rozumienie dziedzictwa i traktowanie dziedzictwa jako wartości nadrzędnej, ponadczasowej, niezależnej od tego, kto był jej twórcą, właścicielem czy opiekunem.

Ochronę zabytków definiuje się jako ogół działań mających na celu zapewnienie zabytkom: trwania *dum mundus durat* (jak długo będzie istniał świat); uczestnictwa w kształtowaniu świadomości indywidualnej i społecznej; wypełniania roli składnika współkształtującego środowisko człowieka. Zabytki są bowiem nie tylko śladem przeszłości, ale także cennym składnikiem kultury współczesnej, przyczyniającym się do kształtowania przyjaznego człowiekowi środowiska jego życia, a ich zachowanie, ochrona i konserwacja jest działaniem

w ważnym interesie publicznym ze względu na znaczenie zabytków w procesie edukacji, humanizacji społeczeństwa, jego kulturowej identyfikacji, wreszcie także znaczenie dla sfery ekonomii i gospodarki.

Ochrona dziedzictwa kulturowego gminy Niechanowo związana jest z jego interpretacją oraz efektywnym zarządzaniem jego zasobami zgodnie z ideą zrównoważonego rozwoju. Dziedzictwo bowiem, jako wspólne dobro i czynnik prorozwojowy, ma służyć współczesnym i przyszłym pokoleniom. Konstytucyjny obowiązek ochrony dziedzictwa kulturowego spoczywa na administracji państwa, na samorządzie terytorialnym, na właścicielach lub użytkownikach zasobów oraz na wszystkich uczestnikach procesów społecznych, edukacyjnych, artystycznych, naukowych czy gospodarczych. Dziedzictwo kulturowe gminy jest jej wartością, która zauważona i odpowiednio wyeksponowana w strategiach i planach, może zostać wykorzystana w procesach rozwoju regionalnego.

Program opieki nad zabytkami gminy Niechanowo na lata 2022-2025 jest programem dotyczącym realizacji zadań publicznych w zakresie ochrony i kształtowania dziedzictwa kulturowego gminy, określa jego zasoby i podstawowe kierunki działań dla zachowania i poprawy jego stanu zachowania oraz wskazuje prawne uwarunkowania jego ochrony, służąc także szeroko pojętej współpracy między poszczególnymi podmiotami odpowiedzialnymi za obiekty zabytkowe.

Niniejszy dokument jest aktualizacją *Programu opieki nad zabytkami gminy Niechanowo na lata 2017-2020* przyjętego Uchwałą Nr XXVIII/266/2017 Rady Gminy Niechanowo z dnia 12 grudnia 2017 r.

1. Położenie i krótka charakterystyka gminy

Gmina Niechanowo położona jest w środkowo-zachodniej Polsce, w północno-wschodniej części województwa wielkopolskiego, w odległości ok. 60 km od Poznania, na Równinie Wrzesińskiej. Posiada status gminy wiejskiej i stanowi jedną z dziesięciu gmin powiatu gnieźnieńskiego, zajmując 8,4 % jego powierzchni w południowo-wschodniej części. Siedzibą władz samorządowych i zarazem lokalnym ośrodkiem handlowo – usługowym dla mieszkańców gminy jest wieś Niechanowo, o średniowiecznej metryce, największy ośrodek osadniczy gminy, położona w północno-wschodniej części gminy, przy drodze wojewódzkiej nr 260, oddalona ok. 10 km od stolicy powiatu, Gniezna. W latach 1975-1998 gmina administracyjnie należała do ówczesnego województwa poznańskiego.

Gmina sąsiaduje z pięcioma jednostkami samorządowymi, w tym jedną

z sąsiedniego powiatu wrzesińskiego:

- od północy z gminą wiejską i miastem Gniezno,
- od wschodu z gminą Witkowo,
- od południa z gminą Września, powiat wrzesiński,
- od zachodu z gminą Czarniejewo.

Powierzchnia gminy zajmuje obszar nieco ponad 105 km², z czego użytki rolne zajmują 84 %, a użytki leśne tylko 9,3 % powierzchni gminy, stanowiąc jeden z niższych wskaźników lesistości w powiecie. Według danych GUS (stan z 31.12.2021 r.) gminę zamieszkują 6044 osoby, co stanowi 4,2 % ludności powiatu. Gęstość zaludnienia wynosi 57 os./km². Strukturę osadniczą tworzą 22 sołectwa: Arcugowo, Cielimowo, Czechowo, Drachowo, Goczałkowo, Grotkowo, Gurowo, Gurówko, Jarząbkowo, Jelitowo, Karsewo, Kędzierzyn, Malczewo, Marysin, Mierzewo, Mikołajewice, Miroszka, Niechanowo, Nowa Wieś Niechanowska, Potrymowo, Trzuskoleń, Żelazkowo, obejmujące 24 miejscowości.

Jednostki osadnicze gminy łączy sieć dróg gminnych o łącznej długości ok. 90 km i 9 odcinków dróg powiatowych. Przez tereny gminy przebiegają również drogi: krajowa nr 15 - na krótkim odcinku przy zachodniej granicy gminy przez miejscowość Cielimowo, wojewódzka nr 260 relacji Gniezno – Witkowo - Wólka k/Słupcy. Gminę przecina także linia kolejki wąskotorowej Gniezno - Anastazewo, z zachowanym dworcem kolejowym w Niechanowie.

Według regionalizacji fizycznogeograficznej Polski prof. Jerzego Kondrackiego, obszar gminy położony jest w granicach prowincji Niżu Środkowoeuropejskiego, w makroregionie Pojezierze Wielkopolskie, w mezoregionie Równina Wrzesińska. Rzeźba terenu jest mało urozmaicona, z przeważającym obszarem wysoczyzny morenowej płaskiej i falistej, ukształtowana została w okresie zlodowacenia środkowopolskiego. Deniwelacje terenu nie przekraczają kilkunastu metrów. Najwyżej, na wysokości 124 m n. p. m, położone jest Niechanowo. Cały obszar gminy położony jest w granicach dorzecza Warty. Wśród wód powierzchniowych wyróżnia się Mała Wrześnica, Struga Rudnik i Mąkawa. Gmina uboga jest w surowce mineralne. Miejscami występują tylko niewielkie pokłady pospolitego kruszywa naturalnego, które mogą być eksploatowane na potrzeby lokalne.

Ślady osadnictwa na terenie gminy sięgają epok prehistorycznych, a ich rozwój przestrzenny nierozdzielnie związany był ze środowiskiem naturalnym i ukształtowaniem terenu, koncentrując się wzdłuż dolin cieków wodnych.

Intensyfikacja osadnictwa nastąpiła w czasach średniowiecznych i taką metrykę posiada znaczna część miejscowości w gminie. Najstarszą wsią, wzmiankowaną w bulli papieskiej Innocentego II w 1136 r., jest Kędzierzyn. Cielimowo wzmiankowane jest w dokumentach źródłowych w 1243 r., pierwsze wzmianka dotycząca miejscowości Czechowo pojawia się w 1261 r., Arcugowo wymieniane jest w 1287 r., zaś Grotkowo w 1298 r. W następnym stuleciu wzmiankowane są wsie: Karsewo - w 1369 r., Drachowo - 1377 r., Malczewo wymieniane jest w 1390 r., a Żółcz w 1392 r. Natomiast miejscowość Niechanowo została lokowana na prawie magdeburskim na przełomie 1278/1279 r., gdy właścicielem klucza niechanowskich dóbr był Jakub Różyc herbu Poraj, a osada, położona przy przebiegającym przez te tereny szlaku bursztynowym, intensywnie się rozwijała za sprawą rzemiosła i wymiany handlowej. Na przestrzeni wieków władało Niechanowem wiele rodów m.in. ród Zarembów, Tomickich, Działyńskich - wówczas miejscowość stanowiła znany ośrodek życia kulturalnego i politycznego, Skórzewskich, Górczyńskich, Mielżyńskich, a od połowy XIX w. do wybuchu II wojny światowej właścicielami był ród Żółtowskich, z których wielu zasłużonych dla regionu przedstawicieli było fundatorami licznych stowarzyszeń narodowo-społecznych, zakładanych jako wyraz sprzeciwu wobec akcji germanizacyjnej zaborcy pruskiego, który zagarnął ziemie Wielkopolski po II rozbiorze Polski w 1793 r. W czasie I wojny światowej tereny te znalazły się pod okupacją cesarskich Niemiec. W 1918 r. mieszkańcy gminy walczyli w szeregach powstańczych zwycięskiego Powstania Wielkopolskiego, w wyniku którego omawiane tereny włączono do odrodzonego państwa polskiego.

W czasie II wojny światowej tereny gminy wcielono do rejencji inowrocławskiej Okręgu Rzeszy Kraj Warty. Okupant represjonował i prześladował mieszkańców gminy, z których wielu oddało życie w walce z hitlerowskim najeźdźcą, szerzyły się aresztowania, wysiedlenia, wywózki do obozów koncentracyjnych, egzekucje, w tym członków ruchu oporu straconych na terenie lasu Jelonek. Upamiętnia to, odsłonięty w 40 rocznicę napaści hitlerowskiej na Polskę, pomnik „Męczeństwa i chwały”. Po wyzwoleniu przez wojska radzieckie w styczniu 1945 r., rozpoczął się nowy etap przemian społeczno-gospodarczych w realiach 2 poł. XX i początku XXI wieku, a obecnie podejmowane działania podnoszą atrakcyjność gminy dla mieszkańców, turystów i inwestorów.

O przeszłości i wydarzeniach historycznych tych ziem świadczą też miejsca pamięci i pomniki, które wpisane są nie tylko w świadomość lokalnej

społeczności, ale także w krajobraz kulturowy gminy np.:

- pomnik w lesie Jelonek, pamięci ofiar pomordowanych w czasie II wojny światowej „ Za Polskę, Wolność i Lud”;
- w Niechanowie na skwerze im. Bohaterów Gminy Niechanowo znajdują się głazy z tablicami upamiętniającymi: Bohaterów Gminy Niechanowo walczących o niepodległość Polski w latach 1830 -1921, a także podpułkownika WP Adama Borysa, cichociemnego, pierwszego dowódcy batalionu „Parasol” oraz Uczestników Powstania Wielkopolskiego z Gminy Niechanowo;
- na murowanej ścianie zewnętrznej nawy kościoła w Niechanowie umieszczono trzy tablice epitafijne poświęcone dawnym proboszczom: Melchiorowi Kielkiewiczowi, zm. w 1792 r., Janowi Szlachcie i Janowi Michalskiemu;
- na elewacji pałacu w Niechanowie widnieje tablica, która upamiętnia pobyt autora polskiego hymnu narodowego, polityka i pisarza gen. Józefa Wybickiego;
- w Jarząbkowie na zewnętrznym murze kościoła p.w. św. Marcina znajduje się tablica epitafijna „Pamięci Ignacego Prądyńskiego Jenerała Wojsk Polskich. Urodzonego w 1792 roku, zmarłego w Helgolandzie dn. 4 sierpnia 1850” - wybitnego stratega, fortyfikatora i dowódcy Powstania Listopadowego. Oprócz tej widnieją jeszcze dwie tablice: „Ks. Proboszcz Sylwester Cembrowicz ur. 1.12.1824 zm. 26.06.1899” oraz „Florentyny z Krańców Pawłowskiej, Michaliny z Pawłowskich Grzesickiej i jej trojgu dzieci Marianny, Kazimierza, Adaminy. Pierwsze cztery z tych osób padły ofiarą pożaru tutejszego domu szkolnego na dniu 29 czerwca roku 1876”;
- w Niechanowie, na przykościelnym cmentarzu usytuowane są historyczne pomniki, m.in. dawnych właścicieli Niechanowa - rodziny Zółtowskich;
- w Drachowie stoi pomnik trójgłowego smoka drachowskiego, w nawiązaniu do legendy o żyjącym niegdyś na wzgórzu smoku.

Gmina związana jest też z biografią znanych postaci historycznych, np.:

- w Jarząbkowie urodził się Teofil Bojanowski (1889–1940), major saperów Wojska Polskiego, powstaniec wielkopolski i śląski, kawaler Orderu Virtuti Militari;
- w Niechanowie urodził się 10 grudnia 1909 r., zm. 27 sierpnia 1986 r. w Witkowie Adam Borys - podpułkownik, harcerz, inżynier rolnik, doktor nauk technicznych, oficer Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, 1 Samodzielnej Brygady Spadochronowej, Armii Krajowej, Kedywu, uczestnik Powstania Warszawskiego, cichociemny, organizator i dowódca batalionu „Parasol”, więzień obozu jenieckiego Zeithain (1944-1945).

W krajobrazie kulturowym występują też w wielu miejscowościach małe

obiekty kultowe – kapliczki i krzyże przydrożne, mocno splecione z polską kulturą i obyczajowością, świadczące nie tylko o religijności mieszkańców tego terenu, ale i o bogactwie tutejszej kultury ludowej, m.in. w miejscowościach: Arcugowo, Drachowo, Gurowo, Jarząbkowo, Niechanowo.

W 2 poł. XIX w. nowy akcent w krajobraz kulturowy gminy wniosła linia kolejki wąskotorowej relacji Gniezno – Niechanowo - Witkowo z odgałęzieniem do Arcugowa i Mierzewa, ze stacją w Niechanowie. Poszczególne odcinki powstały w latach 1894 -1896 i służyły głównie do przewozu buraków do cukrowni w Gnieźnie. Obecnie linia wykorzystywana dla ruchu turystycznego przez „Gnieźnieńską Kolej Wąskotorową” relacji Gniezno- Anastazewo.

Wykształcony na przestrzeni wieków dorobek kultury materialnej, którego zasoby przetrwały w gminie do czasów obecnych, również dziedzictwo niematerialne – tradycja, obrzędy, postaci i zdarzenia historyczne - są wyrazem troski władz samorządowych, aby poznały je kolejne pokolenia, dają również podstawę do kreowania nowych propozycji turystycznych, promocyjnych i generujących wzmacnianie lokalnych więzi społecznych.

2. Cel opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Nadrzędnym celem *Programu opieki nad zabytkami gminy Niechanowo na lata 2022-2025* jest ukierunkowanie działań samorządu gminnego na poprawę stanu zachowania i utrzymania zasobów dziedzictwa kulturowego gminy. Szczegółowe cele wynikają z ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Cele te określone zostały następująco:

- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystywaniem tych zabytków,

- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami – zadania i kompetencje organu gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

1. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2022, poz. 559 ze zmianami).

Zgodnie z art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy, do zadań własnych gminy należy zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty, w tym m.in. spraw kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

2. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 840), która nakłada na gminę następujące obowiązki i uprawnienia:

- a) prawo utworzenia przez radę gminy (po uprzednim zasięgnięciu opinii konserwatora zabytków) parku kulturowego w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej (art.16),
- b) obowiązek uwzględniania w strategii rozwoju gminy, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (art. 18 i 19),
- c) obowiązek uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego z wojewódzkim konserwatorem zabytków (art. 20),
- d) obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków z terenu gminy, objętych wojewódzką ewidencją zabytków (art. 22 ust. 4),
- e) przyjmowanie zawiadomień o znalezieniu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem oraz powiadomienie o tym fakcie wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 32 ust.1 pkt 3 i ust. 2),
- f) przyjmowanie zawiadomień o przypadkowym znalezieniu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem archeologicznym i powiadomienie o tym fakcie wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 33 ust.

1 i 2),

g) sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich i budowlanych przy zabytku, do którego gmina posiada tytuł prawny (art. 71 ust. 1 i 2)

h) prawo udzielania przez organ stanowiący gminy, na zasadach określonych w podjętych uchwałach, dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków (art. 81),

i) obowiązek sporządzenia przez wójta gminy na okres 4 lat gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 87 ust. 1).

j) obowiązek sporządzenia i przedstawienia radzie gminy sprawozdania z realizacji programu (art. 87 ust. 5).

4. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zawarte zostały w szeregu dokumentach:

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zmianami)

Ustawa zasadnicza stanowi fundament systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce. Zgodnie z art. 5 art. 6 ust. 1 Rzeczpospolita Polska strzeże dziedzictwa narodowego, zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju oraz stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będących źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju. Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa art. 86 ustawy.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 840)

Ustawa stanowi podstawę prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w kraju, określa politykę zarządzania zabytkami, wyznacza główne zadania państwa i właścicieli obiektów zabytkowych. Szczegółowe zapisy określają przedmiot, zakres i formy ochrony i opieki nad zabytkami, zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, formy ochrony zabytków.

Użyte w art. 3 ustawy określenia oznaczają:

1) zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące

- dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- 2) zabytek nieruchomy - nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1;
- 3) zabytek ruchomy - rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1;
- 4) zabytek archeologiczny - zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;
- 5) instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami - instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;
- 6) prace konserwatorskie - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;
- 7) prace restauratorskie - działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;
- 8) roboty budowlane - roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;
- 9) badania konserwatorskie - działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;
- 10) badania architektoniczne - działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;
- 11) badania archeologiczne - działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;
- 12) historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny - przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;

- 13) historyczny zespół budowlany - powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;
- 14) krajobraz kulturowy - postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka;
- 15) otoczenie - teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Ochrona zabytków (art. 4) polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi za granicę,
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

W art. 5 zdefiniowane zostało pojęcie opieki nad zabytkami, która sprawowana jest przez właściciela lub posiadacza zabytku. Polega ona w szczególności na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku,
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku,
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku wraz z jego otoczeniem w jak najlepszym stanie,
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Ze względu na bardzo zróżnicowany charakter obiektów, które mogą być zabytkami, w art. 6 przedstawiono przykładowe wyliczenie z podziałem na zabytki nieruchome, ruchome i archeologiczne. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności: krajobrazami kulturowymi, układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi, dziełami architektury i budownictwa, dziełami budownictwa obronnego, obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi, cmentarzami, parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni, miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2) zabytki ruchome będące, w szczególności: dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje, numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami, wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego, materiałami bibliotecznymi, instrumentami muzycznymi, wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi, przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności: pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyskami, kurhanami, relikwiami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać również nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Ustawa wyróżnia (w art. 7) następujące formy ochrony:

1) wpis do rejestru zabytków,

1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,

2) uznanie za pomnik historii,

3) utworzenie parku kulturowego,

4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Zgodnie z art. 36 ust. 1, pozwolenia wojewódzkiego konserwatora

zabytków wymaga:

- 1) prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, w tym prac polegających na usunięciu drzewa lub krzewu z nieruchomości lub jej części będącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni;
- 2) wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;
- 3) prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;
- 4) prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;
- 5) prowadzenie badań archeologicznych;
- 6) przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 7) trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;
- 8) dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 9) zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;
- 10) umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru urządzeń technicznych, tablic reklamowych lub urządzeń reklamowych w rozumieniu art. 2 pkt 16 b i 16 c ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz napisów, z zastrzeżeniem art. 12 ust.1;
- 11) podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru, z wyłączeniem działań polegających na usuwaniu drzew lub krzewów z terenu nieruchomości lub jej części niebędącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem albo inną formą zaprojektowanej zieleni;
- 12) poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.

Przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa można prowadzić prace konserwatorskie i restauratorskie oraz badania konserwatorskie na podstawie pozwolenia wydanego przez ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego.

Tryb wydawania pozwoleń na prace przy zabytkach określa Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych

i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (t.j. Dz. U. z 2021 r., poz. 81).

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2022 r., poz. 559 ze zmianami)

Zgodnie z art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy, do zadań własnych gminy należy zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty, w tym m.in. spraw kultury, a więc bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2021 r., poz. 1973 ze zmianami)

Ustawa określa, że przy sporządzaniu prognozy oddziaływania na środowisko należy dokonać analizy i oceny oddziaływania m.in. na obiekty zabytkowe. W przypadku odstąpienia od przeprowadzenia postępowania w sprawie oceny oddziaływania na środowisko, ustawa nakłada obowiązek sprawdzenia, czy decyzja o odstąpieniu uwzględnia obszary mające znaczenie dla dziedzictwa kulturowego.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2021, poz. 1098 ze zmianami)

Zgodnie z art. 83 a ust. 1 ustawy, zezwolenie na usunięcie drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości wydaje wójt, burmistrz albo prezydent miasta, a w przypadku gdy zezwolenie dotyczy usunięcia drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków - wojewódzki konserwator zabytków. Art. 86 ust. 1a) stanowi, że nie nalicza się opłat za usunięcie drzew lub krzewów, jeżeli usunięcie jest związane z odnową i pielęgnacją drzew rosnących na terenie nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków.

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 503)

Zapisy ustawy określają, iż podczas sporządzania studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, decyzji o warunkach zabudowy oraz ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego należy uwzględnić obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. Ustawa nakłada na samorządy obowiązek zawiadomienia konserwatora zabytków o przystąpieniu do sporządzania studium i planów zagospodarowania przestrzennego, uwzględnienia wniosków konserwatorskich

oraz uzgodnienia dokumentów.

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t.j. Dz. U. z 2021 r., poz. 1899)

Ustawa określa (w art. 13 ust 4.), iż pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, stanowiącej własność jednostki samorządu terytorialnego i Skarbu Państwa. Zgodnie z art. 13 ust. 5 sprzedaż, zamiana, darowizna lub dzierżawa nieruchomości stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków, także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Zgodnie z art. 29, jeżeli przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z niej, można nałożyć na nabywcę obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej obiektów zabytkowych. Przy sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, ustaloną cenę obniża się o 50 % (art. 68). Właściwy organ, może za zgodą odpowiednio wojewody, rady lub sejmiku, podwyższyć lub obniżyć tę bonifikatę.

Art. 96 ust. 1a stanowi, że w odniesieniu do nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, decyzję o podziale nieruchomości wydaje się po uzyskaniu pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podział tej nieruchomości.

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. Nr z 2021 r., poz. 2351 ze zmianami)

Art. 5 ust. 1 pkt 7 oraz ust. 2.

Obiekt budowlany należy użytkować w sposób zgodny z jego przeznaczeniem i wymaganiami ochrony środowiska oraz utrzymywać w należytych stanie technicznym i estetycznym, nie dopuszczając do nadmiernego pogorszenia jego właściwości użytkowych i sprawności technicznej, w szczególności w zakresie związanym z wymaganiami ochrony obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską.

Art. 30 ust. 2.

Do zgłoszenia robót budowlanych należy dołączyć, w zależności od potrzeb, pozwolenia, uzgodnienia i opinie wymagane odrębnymi przepisami, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Art. 30 ust. 7.

Właściwy organ może nałożyć, w drodze decyzji, obowiązek uzyskania pozwolenia na wykonanie określonego obiektu lub robot budowlanych objętych obowiązkiem zgłoszenia, jeżeli ich realizacja może naruszać ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub spowodować m.in. pogorszenie stanu środowiska lub stanu zachowania zabytków.

Art. 39 ustawy określa, iż:

- prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia konserwatora zabytków,
- pozwolenie na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydane po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków,
- w stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów nie wpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w terminie 30 dni od dnia doręczenia; niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się jako brak zastrzeżeń do przedstawionych we wniosku rozwiązań projektowych.

Art. 67 ust. 1, 2-4.

Jeżeli nieużytkowany lub niewykończony obiekt budowlany nie nadaje się do remontu, odbudowy lub wykończenia, organ nadzoru budowlanego wydaje decyzję nakazującą właścicielowi lub zarządcy rozbiórkę tego obiektu. Przepisu tego nie stosuje się do obiektów budowlanych wpisanych do rejestru zabytków. W stosunku do obiektów budowlanych niewpisanych do rejestru zabytków, a objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, decyzję o rozbiórce organ nadzoru budowlanego wydaje po uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w terminie 30 dni. Niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się za uzgodnienie.

Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (Dz. U. z 2021 r., poz. 401 ze zmianami)

Na podstawie art. 7 ust.1 pkt 6 grunty i budynki wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji zgodnie z przepisami ustawy o ochronie zabytków, z wyjątkiem części zajętych na

prowadzenie działalności gospodarczej, zwolnione są od podatku od nieruchomości.

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i bibliotekach zostały określone w:

- 1) Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 385),
- 2) Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1497).

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy Ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 164).

5. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego

5.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

5.1.1. Strategia rozwoju kapitału społecznego 2030

Strategia rozwoju kapitału społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 przyjęta została Uchwałą Nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r.

W dokumencie wskazano konieczność pełniejszego wykorzystania wybranych zasobów i narzędzi z obszaru kultury i dziedzictwa narodowego na poziom kapitału społecznego. Głównym celem *Strategii* jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Cel główny realizowany będzie przez trzy cele szczegółowe, z których cel 2. „Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich” zawiera działania ukierunkowane na wzmocnienie i wykorzystanie potencjału kultury i zasobów dziedzictwa narodowego na rzecz utrwalania wzorców i kompetencji sprzyjających rozwojowi kapitału społecznego. W ramach tego celu wyróżniono m.in. następujące priorytety:

- 1) ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury,
- 2) digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.

Fundamentalnym warunkiem umożliwiającym aktywne uczestnictwo w kulturze jest dostępność szeroko rozumianego dziedzictwa. Z jednej strony, dziedzictwo to wymaga odpowiedniej ochrony i zachowania, z drugiej zaś stanowi potencjał, który należy efektywnie wykorzystać na potrzeby budowania kapitału społecznego, poczucia tożsamości i wspólnoty, a także wzrostu ekonomicznego.

Jednym z kluczowych zadań państwa w tym obszarze jest zatem dalsze inwestowanie w zachowanie obiektów zabytkowych oraz usprawnianie systemu ochrony zabytków. W tym celu realizowany będzie projekt strategiczny pn. *Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami*". Głównym celem dokumentu jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami. Dwa spośród trzech celów szczegółowych mają wpływ na poziom kapitału społecznego w Polsce. Są to:

- Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego,
- Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa.

Jednym z priorytetowych działań w omawianym obszarze będzie wsparcie zabytków uznanych za Pomniki Historii. Realizowane będą inicjatywy polegające na inwestycjach w zakresie ochrony i zachowania Pomników Historii oraz rozwoju i promocji związanej z nimi oferty turystycznej. Istotne znaczenie wśród krajowych zabytków odgrywają również obiekty o charakterze sakralnym, które cechuje wysoki poziom artystyczny oraz ponadprzeciętne wartości historyczne i naukowe. Projekt strategiczny pn. *Rozwój turystyki kulturowej* obejmie następujące działania dotyczące zabytków znajdujących się na szlakach kulturowych i uznanych za Pomniki Historii:

- Dofinansowanie prac konserwatorskich i restauratorskich przy zabytkach znajdujących się w najgorszym stanie zachowania.

W przypadku szlaków kulturowych inwestycje obejmujące kilka lub kilkanaście zabytków znacząco wpłyną na waloryzację krajobrazu kulturowego, eksponując jego unikalne cechy. Elementem przedsięwzięć z tego obszaru będą również prace remontowe i porządkujące najbliższe otoczenie zabytków, co stanowi istotę planowanego programu wsparcia dla szlaków kulturowych.

- Dofinansowanie projektów wspierających proces upowszechniania i udostępniania dziedzictwa kulturowego oraz jego wartości, a także aktywizujących zaangażowanie społeczne w proces ochrony i opieki nad zabytkami.

Celem tego rodzaju przedsięwzięć będzie zwiększenie zaangażowania społeczności lokalnych w opiekę nad zabytkami i równoległe – wzmocnienie poczucia tożsamości oraz więzi lokalnych składających się na kapitał społeczny. Wsparcie obejmie podmioty zarządzające szlakami kulturowymi i Pomnikami Historii, które podejmą współpracę z lokalnymi organizacjami pozarządowymi oraz samorządami.

Projekt strategiczny pn. *Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej* ma na celu

realizację działań związanych z szeroko pojętą cyfryzacją i udostępnianiem zasobów dziedzictwa kulturowego. Zakres projektu obejmie m.in. następujące działania:

- 1) kontynuacja procesu digitalizacji wszystkich rodzajów zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym zasobów muzealnych, archiwalnych, audiowizualnych, bibliotecznych i zabytkowych w państwowych instytucjach kultury i archiwach;
- 2) systemowe udostępnianie zdigitalizowanych zasobów dziedzictwa kulturowego przez budowę centralnych punktów dostępu do zasobów kultury, nauki i administracji.

5.1.2. Koncepcja zagospodarowania przestrzennego kraju 2030

Koncepcja zagospodarowania przestrzennego kraju 2030 przyjęta została Uchwałą Nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r. Głównym celem strategicznym jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych do osiągnięcia konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długim okresie. Szczególny nacisk położono na budowanie i utrzymywanie ładu przestrzennego, gdyż decyduje on o warunkach życia obywateli, funkcjonowaniu gospodarki i pozwala wykorzystywać szanse rozwojowe. Dokument uwzględnia problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego w systemie kształtowania prawidłowej polityki przestrzennej.

Jako cele polityki przestrzennej w aspekcie ochrony dziedzictwa kulturowego wymieniono:

- ograniczenie presji urbanizacyjnej na obszary o znaczeniu przyrodniczym i kulturowym poprzez rozwój narzędzi wspierania finansowego ochrony przyrody i krajobrazu,
- wprowadzenie systemu standardów zabudowy i zagospodarowania terenów o niższym reżimie ochronnym,
- wprowadzenie narzędzi kompensacji utraconych korzyści ekonomicznych na terenach o wysokich restrykcjach konserwatorskich,
- wspieranie rewitalizacji zdegradowanych przestrzeni: starych dzielnic mieszkaniowych, obiektów przemysłowych, pokolejowych, opuszczonej zabudowy.

5.1.3. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022 przyjęty został Uchwałą Nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r.

W *Krajowym programie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022* dokonano ewaluacji Krajowego Programu na lata 2014-2017. Sprawozdanie końcowe z oceny realizacji wybranych elementów Programu zostało zamieszczone na stronie internetowej Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego pod adresem: www.kultura.gov.pl.

Na podstawie wyników ewaluacji i doświadczeń towarzyszących realizacji Programu na lata 2014-2017, przy przygotowywaniu Programu na lata 2019-2022 położono szczególny nacisk na zmiany w warstwie:

- 1) poprawy struktury zarządzania, monitoringu i ewaluacji Programu,
- 2) wyraźnego powiązania wskaźników realizacji Programu z konkretnymi zadaniami, zaplanowanymi jako elementy realizacji kierunków działania i celów szczegółowych.

W przyjętym dokumencie określony został cel główny, jakim jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami. Celowi głównemu przyporządkowano trzy cele szczegółowe oraz kierunki działania i zadania:

1. Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego.

1.1. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym:

- szkolenia dla jednostek samorządu terytorialnego w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym, w tym pracowników merytorycznych, z uwzględnieniem zagadnień z zakresu planowania przestrzennego i dostępności dla osób z niepełnosprawnościami,
- budowanie zasobu wiedzy o ochronie dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym, regionalnym i centralnym,
- merytoryczne wsparcie procesu planowania i rewitalizacji w gminach,
- konkurs Generalnego Konserwatora Zabytków nagradzający gminy za modelowe wdrażanie programów opieki nad zabytkami.

1.2. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym:

- wspieranie rozwijania kompetencji zawodowych przez pracowników służb konserwatorskich,
- ewaluacja stosowanych standardów i metod konserwatorskich,
- wsparcie działań dokumentacyjnych zasobu zabytkowego,
- powołanie Centrum Architektury Drewnianej.

2. Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.

2.1. Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami:

- upowszechnianie standardów i metod konserwatorskich dla wybranych zasobów zabytkowych (wybór zasobów, wypracowanie zaleceń dla opiekunów zasobu zabytkowego dotyczących metod konserwacji, adaptacji, dokumentacji i badań, upowszechnianie przez bazę wiedzy).

2.2. Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego:

- podniesienie bezpieczeństwa zabytków ruchomych przez sprzyjanie intensyfikacji współpracy z opiekunami zabytków przez właściwe służby i instytucje.

3. Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

3.1. Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego i jego wartości:

- kampania społeczno-edukacyjna w mediach, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności do zabytków dla osób z niepełnosprawnościami,
- tworzenie narzędzi edukacyjnych dla szkół i instytucji kultury, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

3.2. Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami:

- program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowania świadomości lokalnej, a także włączania społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego.

5.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie województwa

5.2.1. Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego do 2030 roku

Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego do 2030 roku przyjęta została przez Sejmik Województwa Wielkopolskiego Uchwałą Nr XVI/287/2020 z dnia 27 stycznia 2020 r.

Wśród kluczowych wyzwań dla Wielkopolski wymieniono „Przeciwdziałanie dezintegracji społecznej i utracie regionalnej tożsamości, rozwijanie kapitału społecznego i kulturowego”. Samorząd Województwa przyjął następującą wizję rozwoju województwa wielkopolskiego: „Wielkopolska w 2030 roku to region przodujący w kraju, liczący się w Europie i szanujący jej uniwersalne wartości, świadomy swojego dziedzictwa przyrodniczego i cywilizacyjnego, spójny, zrównoważony i dostępny terytorialnie, otwarty na nowe

idee i ludzi, silny nowoczesną gospodarką, aspiracjami i wiedzą swoich mieszkańców, zapewniający im bardzo dobre warunki życia, pracy i wypoczynku na całym obszarze województwa.”

Istotę działań samorządu regionalnego i podstawowe funkcje do spełnienia precyzuje jego misja: „Samorząd Województwa umacnia krajową i europejską pozycję Wielkopolski, rozwija jej potencjał społeczny i gospodarczy, podnosi poziom życia mieszkańców oraz dba o środowisko przyrodnicze i dziedzictwo kulturowe regionu dla dobra jego obecnych i przyszłych pokoleń w myśl zasad zrównoważonego rozwoju.”

Wyróżniono cztery cele strategiczne, a w ich obrębie jedenaście celów operacyjnych, które realizowane będą przez kierunki interwencji. Dla celu „Rozwój kapitału społecznego i kulturowego regionu” kluczowym kierunkiem interwencji będzie wzmacnianie potencjału kulturowego i infrastruktury kultury. Dla zachowania tradycji i tożsamości kulturowej mieszkańców, odbudowy i utrzymania materialnego dorobku kultury i dziedzictwa regionu, atrakcyjności inwestycyjnej i turystycznej województwa niezbędne jest wsparcie inwestycji w obszarze kultury. Spośród identyfikowanych w tym zakresie potrzeb wymieniono rozwój wielkopolskich instytucji kultury oraz rozwój i promocję produktów turystyki kulturowej ze szczególnym uwzględnieniem Szlaku Piastowskiego.

5.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa wielkopolskiego

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa wielkopolskiego wraz z Planem zagospodarowania przestrzennego miejskiego obszaru funkcjonalnego Poznania uchwalony przez Sejmik Województwa Wielkopolskiego Uchwałą Nr V/70/19 z dnia 25 marca 2019 r.

W rozdz. II. „Synteza uwarunkowań zagospodarowania przestrzennego województwa”, pkt. 3.3. „Dziedzictwo kulturowe” przedstawiono krótką historię osadnictwa, najcenniejsze obszary i obiekty nieruchome, zabytki archeologiczne, obszary o wysokich wartościach kulturowych, obiekty kultu religijnego, miejsca pamięci narodowej, elementy dziedzictwa niematerialnego, szlaki kulturowe.

W rozdz. IV. „Cele polityki przestrzennej” określono osiem celów polityki przestrzennej, w tym cel 4. odnoszący się do ochrony dziedzictwa kulturowego „Ochrona potencjału kulturowego i krajobrazu oraz rozwój konkurencyjnych form turystyki i rekreacji”. Dla przyjętych celów polityki przestrzennej określone zostały

kierunki zagospodarowania przestrzennego oraz działania służące osiągnięciu docelowej struktury funkcjonalno-przestrzennej.

I. W zakresie wzmocnienia tożsamości narodowej i regionalnej:

1] Kształtowanie głównego obszaru kulturowego poprzez m.in.:

a) wzmocnianie i wdrażanie działań ochronnych dla obiektów związanych ze Szlakiem Piastowskim,

b) wyznaczanie lokalnych tematycznych tras turystycznych promujących dziedzictwo kulturowe Szlaku Piastowskiego;

2] Zachowanie zasobów dziedzictwa kulturowego materialnego i niematerialnego poprzez m.in.:

a) ochronę obiektów cennych kulturowo, w tym:

- obejmowanie obiektów wyższymi formami ochrony prawnej,
- realizację nowych wpisów do rejestru i ewidencji zabytków,
- modernizację obiektów zabytkowych,
- tworzenie skansenów oraz przenoszenie do nich najbardziej wartościowych obiektów architektury wiejskiej,

b) ochronę przestrzeni miast i wsi, w tym:

- wyznaczanie obszarów o zachowanych wartościach kulturowych i określanie potrzeb ich odnowy,
- identyfikowanie obszarów zdegradowanych i obejmowanie ich działaniami planistycznymi,
- działania rewaloryzacyjne zachowujące charakterystyczne dla przestrzeni miejskiej i wiejskiej obszary i obiekty decydujące o ich tożsamości i specyfice miejsca,

c) ochronę obszarów cennych kulturowo, w tym:

- tworzenie parków kulturowych,
- wpisanie obszarów cennych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO,

d) rozwój działalności kulturalnej promującej tradycje, obrzędy, rzemiosło, stroje, muzykę czy tradycyjną kuchnię grup regionalnych;

3] Poprawa jakości przestrzeni kulturowej i krajobrazu poprzez m.in.:

a) w obrębie obszarów zachowania tożsamości miejsca lokalizacji obiektów cennych kulturowo:

- wyznaczanie stref ochrony konserwatorskiej dla obiektów wraz z ich otoczeniem
- tworzenie stref ochronnych dla obiektów archeologicznych, szczególnie tych o własnej formie krajobrazowej, z określeniem zasad inwestowania,
- określanie parametrów nowej zabudowy w otoczeniu obiektów cennych

kulturowo,

- określanie miejsc lokalizacji i parametrów małej architektury, ogrodzeń, reklam w otoczeniu obiektów cennych kulturowo,
- zachowanie lub odtwarzanie historycznych struktur kompozycji urbanistycznej w otoczeniu obiektów i obszarów cennych kulturowo,
- określenie terenów zachowania istniejących lub odtwarzania historycznie ukształtowanych kompozycji zieleni,

b) w obrębie obszarów ochrony i zachowania historycznej specyfiki przestrzeni miast i wsi:

- wyznaczanie stref ochrony konserwatorskiej obejmujących cenne kulturowo przestrzenie miast i wsi wraz z ich otoczeniem,
- wprowadzanie ograniczeń dla nowej zabudowy wynikających z konieczności zachowania historycznych relacji wysokościowych,
- zachowanie lub odtwarzanie przebiegów głównych historycznych traktów komunikacyjnych z uwzględnieniem charakteru zabudowy w pierzejach,
- określanie miejsc lokalizacji i parametrów małej architektury, ogrodzeń, reklam,

c) w obrębie obszarów ochrony i zachowania specyfiki krajobrazu obszarów cennych kulturowo, w tym krajobrazu wiejskiego:

- wyznaczanie stref ochrony krajobrazu obejmujących specyficzne elementy przestrzeni, w tym przedpola ekspozycji widokowej oraz osie widokowe na obiekty charakterystyczne dla specyfiki krajobrazu (obiekty budowlane, obiekty przyrodnicze, obiekty archeologiczne o własnej formie krajobrazowej),
- zachowanie charakterystycznego rozplanowania jednostek osadniczych,
- zachowanie historycznych cech zabudowy regionalnej,
- zachowanie charakterystycznej, historycznej małej architektury, w tym kapliczek i krzyży przydrożnych,

4] Rozwój instytucjonalnej działalności kulturalnej poprzez m.in.:

a) podnoszenie jakości usług kulturalnych w istniejących instytucjach kultury, w tym wspieranie nowych inicjatyw promujących dziedzictwo kulturowe,

b) wspieranie lokalnej działalności kulturalnej tworzonej w oparciu o specyficzne, lokalne zasoby dziedzictwa kulturowego, w tym niematerialnego m.in. poprzez:

- organizację izb pamięci, muzeów,
- wytyczanie lokalnych szlaków turystyki kulturowej,
- tworzenie zespołów ludowych i grup kultywujących obrzędy ludowe i umiejętności związane z wytwarzaniem lub użytkowaniem tradycyjnych instrumentów muzycznych i rękodzieła.

II. W zakresie rozwoju zróżnicowanych form turystyki i rekreacji:

1] Zwiększenie atrakcyjności obszarów wizerunkowych dla rozwoju zróżnicowanych form turystyki poprzez m.in.:

- a) efektywną ochronę, ekspozycję i organizację zasobów kulturowych, przyrodniczych i krajobrazowych,
- b) podnoszenie jakości, innowacyjności i konkurencyjności ofert turystycznych,
- c) poprawę estetyki miast i wsi,
- d) promowanie lokalnej kultury – tradycji i zwyczajów wielkopolskiej wsi,
- e) rozwój preferowanych specjalizacji turystyki kulturowej, krajoznawczej, biznesowej i wypoczynkowej w poszczególnych gminach.

2] Rozwój turystyki kulturowej o znaczeniu międzynarodowym i krajowym.

5.2.3. Program opieki nad zabytkami województwa wielkopolskiego

Program opieki nad zabytkami województwa wielkopolskiego na lata 2021-2024 przyjęty został Uchwałą Nr XXXVII/714/21 Sejmiku Województwa Wielkopolskiego z dnia 20 grudnia 2021 r.

Głównym celem *Programu* jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami oraz dbałość o materialne i niematerialne dziedzictwo kulturowe regionu dla dobra jego obecnych oraz przyszłych pokoleń.

W przyjętym dokumencie określono 5 celów szczegółowych, którym przyporządkowano kierunki działań:

Cel szczegółowy 1. Zahamowanie procesów degradacji zabytków, poprawa ich stanu zachowania oraz optymalizacja skuteczności systemu ochrony dziedzictwa materialnego województwa wielkopolskiego

Kierunki działań: podjęcie działań mających na celu poprawę stanu zachowania zabytków, wspieranie ochrony zabytków archeologicznych, popularyzowanie działań w zakresie opieki i ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, monitoring i aktualizacja uregulowań prawnych oraz dokumentów strategicznych i planistycznych w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.

Cel szczegółowy 2. Budowanie tożsamości regionalnej i narodowej oraz świadomości społecznej mieszkańców Wielkopolski w oparciu o wartości dziedzictwa kulturowego

Kierunki działań: wspieranie programów i projektów edukacyjnych popularyzujących dziedzictwo kulturowe, wspieranie inicjatyw związanych z upamiętnianiem Powstania Wielkopolskiego, popularyzacja i upowszechnianie

wiedzy na jego temat.

Cel szczegółowy 3. Włączenie materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego w rozwój społeczny, kulturowy i ekonomiczny województwa

Kierunki działań: wsparcie zagospodarowania, adaptacji i wykorzystania zabytków i dziedzictwa niematerialnego na cele kulturalne, turystyczne lub społeczne, wzmocnienie działań związanych z rozwojem usług turystycznych, wspieranie dawnych rzemiosł, ginących zawodów i form twórczości charakterystycznych dla województwa.

Cel szczegółowy 4. Rozwijanie przedsięwzięć ułatwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami

Kierunki działań: włączanie zabytków w procesy gospodarcze, włączanie cyfryzacji do ochrony i opieki nad zabytkami.

Cel szczegółowy 5. Podejmowanie i określanie warunków współpracy z właścicielami obiektów zabytkowych

Kierunki działań: udostępnianie obiektów zabytkowych, wskazywanie potencjalnych źródeł finansowania.

6. Zasoby dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

6.1. Zabytki nieruchome o najwyższym znaczeniu dla gminy wpisane do rejestru zabytków

ARCUGOWO

ZESPÓŁ PAŁACOWY:

Rejestr zabytków nr 1496/A z dnia 03.12.1973 r.

a. pałac, mur., ok. 1815 r., dobud. skrzydła pld. 1848 r., rozbud. i przebud. 4 ćw.

XIX w., XIX/XX w.,

b. kaplica pałacowa, mur., XIX/XX w.,

c. park, 1 poł. XIX w.

CZECHOWO

PARK DWORSKI, 3 ćw. XIX w., kanały i stawy - pocz. XX w., powiększony XX w.

Rejestr zabytków nr 1994/A z dnia 24.01.1985 r.

GUROWO

PARK, 2 poł. XIX w.

Rejestr zabytków nr 1991/A z dnia 25.04.1985 r.

JARZĄBKOWO

ZESPÓŁ KOŚCIOŁA PAR. P.W. ŚW. MARCINA:

Rejestr zabytków nr 728/Wlkp/A z dnia 29.12.2008 r.

- a. kościół, mur., pocz. XVI w., przebud. 1929 r.,
- b. cmentarz przykościelny, XV w.

JELITOWO

ZESPÓŁ DWORSKI:

Rejestr zabytków nr 2107/A z dnia 22.10.1986 r. i 06.02.2002 r.

- a. dwór, mur., 1892 r.,
- b. park, k. XIX w.

KARSEWO

DWÓR, mur., 1 poł. XIX w.

*Rejestr zabytków nr 2216/A z dnia 19.11.1991 r.***KĘDZIERZYN**

ZESPÓŁ KOŚCIOŁA PAR. P.W. ŚW. ANDRZEJA:

Rejestr zabytków nr 103/Wlkp/A z dnia 27.08.2002 r.

- a. kościół, mur., 1840 r., rozbud. 1877-1882 r.,
- b. cmentarz przykościelny z ogrodzeniem, 1 poł. XIX w.,
- c. plebania, mur., 1840 r., rozbud. 1916 r.

MALCZEWO

PARK DWORSKI, ok. poł. XIX w.

*Rejestr zabytków nr 1993/A z dnia 23.01.1985 r.***MIERZEWO**

ZESPÓŁ PAŁACOWY:

Rejestr zabytków nr 1632/A z dnia 11.11.1974 r.

- a. pałac, mur., 3 ćw. XIX w., XX w.,
- b. park, k. XIX w.

NIECHANOWO

KOŚCIÓŁ PAR. P.W. ŚW. JAKUBA, drew.-mur., 1776 r., rozbud. 1908 r.,

Rejestr zabytków nr 974/A z dnia 06.03.1970 r.

ZESPÓŁ PAŁACOWY:

- a. pałac, mur., 1783 – 1794 r.,
Rejestr zabytków nr 2522/A z dnia 07.10.1955 r.
- b. oficyna południowa, mur., 1 ćw. XIX w.,
Rejestr zabytków nr 1552/A z dnia 18.07.1974 r.
- c. park, XVIII/XIX w.

*Rejestr zabytków nr 1552/A z dnia 18.07.1974 r.***ŻÓŁCZ**

ZESPÓŁ DWORSKI:

Rejestr zabytków nr 2108/A z dnia 11.11.1986 r.

- a. dwór, mur., 2 poł. XIX w.,
- b. park, k. XIX w.

6.2. Wykaz zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków

ARCUGOWO

SZKOŁA, ob. dom, mur., 1 ćw. XX w.

ZESPÓŁ PAŁACOWO-FOLWARCZNY:

- a. pałac, mur., ok. 1815 r., dobud. skrzydła pld. – 1848 r., rozbud. i przebud. 4 ćw. XIX w., XIX/XX w.,
- b. kaplica pałacowa, mur., XIX/XX w.,
- c. ogrodzenie, mur., pocz. XX w.,
- d. brama, mur., 1866 r.,
- e. park, 1 poł. XIX w.,
- f. stajnia, mur., 1903 r.,
- g. obora, owczarnia, 4 ćw. XIX w.,
- e. owczarnia, mur., k. XIX w.

CIELIMOWO

ZESPÓŁ FOLWARCZNY:

- a. rządówka, ul. Boczna nr 2, mur., 4 ćw. XIX w.,
- b. obora, mur., 4 ćw. XIX w.,
- c. chlew, mur., 4 ćw. XIX w.,
- d. spichlerz, mur., 4 ćw. XIX w.

CZECHOWO

ZESPÓŁ DWORSKI:

- a. dwór, mur., 3 ćw. XIX w.,
- b. park, 3 ćw. XIX, kanały i stawy - pocz. XX w., powiększony XX w.

DRACHOWO

CMENTARZ EWANGELICKI, ok. 1860 r.

SZKOŁA, ob. dom nr 10, mur., 1 ćw. XX w.

DOM NR 1, pocz. XX w.

DOM NR 9, 1900-1910 r.

DOM NR 14, mur., 1900 -1910 r.

BUDYNEK GOSPODARCZY W ZAGRODZIE NR 4, mur., 4 ćw. XIX w.

GOCZAŁKOWO

SZKOŁA, mur., 1900 – 1910 r.

ZAGRODA NR 7:

a. dom, mur., 1915 r.,

b. obora, mur., 1919 r.

DOM NR 5, mur., 1910 -1920 r.

DOM NR 6, mur., 1910 – 1920 r.

DOM NR 13, mur., 1900 – 1910 r.

DOM NR 15, mur., 1900 – 1910 r.

GROTKOWO

ZESPÓŁ DWORSKO-FOLWARCZNY:

a. dwór, mur., 4 ćw. XIX w.,

b. łaźnia, mur., 1911 r.,

c. park, 2 poł. XIX w.,

d. obora, mur., 3 ćw. XIX w.,

e. stodoła, mur., k. XIX w.,

f. magazyn zbożowy, mur., 1908 r.

GUROWO

CMENTARZ EWANGELICKI, ok. 1870 r.

PARK DWORSKI, 2 poł. XIX w.

GURÓWKO

CMENTARZ EWANGELICKI, ok. 1910 r.

SZKOŁA, ob. dom nr 6, mur., 1910 -1920 r.

DOM NR 13, mur., 1900 -1910 r.

JARZĄBKOWO

ZESPÓŁ KOŚCIOŁA PAR. P.W. ŚW. MARCINA:

a. kościół, mur., pocz. XVI w., przebud. 1929 r.,

b. kaplica grobowa Brzeskich, mur., k. XIX w.,

c. grobowiec Chrzanowskich, mur., 1885 r.,

d. plebania, mur., k. XIX w.,

e. cmentarz przykościelny, XV w.

CMENTARZ KATOLICKI, 1908 r.

SZKOŁA, mur., 1 ćw. XX w.

DOM NR 29, mur., 1 ćw. XX w.

JELITOWO

SZKOŁA, ob. dom nr 3, mur., 1921 r.

ZESPÓŁ DWORSKO-FOLWARCZNY:

- a. dwór, mur., 1892 r.,
- b. park, k. XIX w.,
- c. dom pracowników folwarcznych nr 5, pocz. XX w.,
- d. dom pracowników folwarcznych nr 6, pocz. XX w.,
- e. dom pracowników folwarcznych nr 11, pocz. XX w.,
- f. obora, mur., 4 ćw. XIX w.,
- g. stodoła, mur., 1852 r.,
- h. spichlerz, mur., 1905 r.

KARSEWO

CMENTARZ EWANGELICKI, ok. 1910 r.

CMENTARZ CHOLERYCZNY, poł. XIX w.

ZESPÓŁ DWORSKO-FOLWARCZNY:

- a. dwór, mur., 1 poł. XIX w.,
- b. obora, mur.-drewn., 4 ćw. XIX w.,
- DOM NR 18, mur., pocz. XX w.
- DOM NR 19, mur., 1 ćw. XX w.
- DOM NR 26, mur., pocz. XX w.
- KUŹNIA, mur., k. XIX w.

KĘDZIERZYN**ZESPÓŁ KOŚCIOŁA PAR. P.W. ŚW. ANDRZEJA:**

- a. kościół, mur., 1840 r., rozbud. 1877-1882 r.,
- b. kaplica, mur., XIX w.,
- c. grobowiec Gruszczyńskich, mur., 2 poł. XIX w.,
- d. cmentarz przykościelny, 1 poł. XIX w.,
- e. ogrodzenie, mur., XIX w.,
- f. plebania, mur., 1840 r., rozbud. 1916 r.
- CMENTARZ KATOLICKI, 1899 r.
- SZKOŁA, ob. dom nr 1, mur., 1902 r.
- DOM STARCÓW, ob. dom, mur., 1889 r.
- DOM NR 6, mur., XIX/XX w.
- DOM NR 13, mur., 1900-1910 r.
- DOM NR 19, mur., 1900-1910 r.
- DOM NR 35, mur., 2 poł. XIX w.
- OBORA W ZAGRODZIE NR 11, mur., 4 ćw. XIX w.

MALCZEWO**ZESPÓŁ FOLWARCZNY:**

- a. obora, mur., 1 poł. XIX w.,
- b. obora, ob. spichlerz, mur., k. XIX w.,
- c. owczarnia, drewn., 1 ćw. XX w.,
- d. stodoła, szach.- drewn., 1 poł. XIX w.,
- e. spichlerz, mur., k. XIX w.,
- f. park, ok. poł. XIX w.

MARYSIN**ZESPÓŁ FOLWARCZNY:**

- a. stajnia, mur., 1928 r.,
- b. obora, mur., pocz. XX w.,
- c. magazyn wełny, mur., pocz. XX w.

MIERZEWO

SZKOŁA, mur., 1906 r.

ZESPÓŁ PAŁACOWO-FOLWARCZNY:

- a. pałac, mur., 3 ćw. XIX w., XX w.,
 - b. oficyna, mur., 4 ćw. XIX w.,
 - c. brama, mur., 4 ćw. XIX w.,
 - d. ogrodzenie, mur., k. XIX w.,
 - e. park, k. XIX w.,
 - f. obora, mur., 4 ćw. XIX w.,
 - g. stodoła, mur., pocz. XX w.,
 - h. stodoła, mur., k. XIX w.,
 - i. spichlerz, mur., 1905 -1908 r.,
 - j. gołębnik, drewn., 1 ćw. XX w.,
 - k. brama na folwark, mur., k. XIX w.
- DOM NR 67, mur., 1 ćw. XX w.

MIKOŁAJEWICE**ZESPÓŁ FOLWARCZNY:**

- a. rządówka, mur., pocz. XX w.,
- b. magazyn, chlewnia, stajnia, mur., 1900 r.

MIROSZKA

CMENTARZ CHOLERYCZNY, ok. 1860-1865 r.

NIECHANOWO

HISTORYCZNY UKŁAD RURALISTYCZNY, XV-XIX w.

ZESPÓŁ KOŚCIOŁA PAR. P.W. ŚW. JAKUBA:

a. kościół, drew.-mur., 1776 r., rozbud. 1908 r.,

b. cmentarz przykościelny, 1792 r.

CMENTARZ CHOLERYCZNY, ok. 1860-1865 r.

SZKOŁA, ob. dom, ul. Różana nr 33, mur., 1911 r.

DWORZEC KOLEI WĄSKOTOROWEJ, ul. Kolejowa nr 3, mur., pocz. XX w.

ZESPÓŁ PAŁACOWO-FOLWARCZNY:

a. pałac, mur., 1783 -1794 r.,

b. oficyna południowa, mur., 1 ćw. XIX w.,

c. oficyna północna, mur., 2 poł. XIX w.,

d. ogrodzenie z bramą, mur., k. XIX w.,

e. park, XVIII/XIX w.,

f. czworak, ul. 22 Lipca nr 11, mur., pocz. XX w.,

g. czworak, ul. 22 Lipca nr 13, mur., pocz. XX w.,

h. czworak, ul. 22 Lipca nr 15, mur., pocz. XX w.,

i. stajnia - obora, mur., poł. XIX w.,

j. chlewnia, mur., k. XIX w.,

k. obora, mur., 1 ćw. XX w.,

l. stodoła, mur., 4 ćw. XIX w.,

ł. spichlerz, mur., 1919 r.,

m. gorzelnia, mur., XIX/XX w.,

n. mleczarnia, mur., XIX/XX w.

ul. Kolejowa

DOM NR 1, mur., 2 poł. XIX w.

ul. Różana

DOM NR 4, mur., 1 ćw. XX w.

DOM NR 16, glin., 4 ćw. XIX w.

DOM NR 30, mur., XIX/XX w.

DOM NR 38, mur., 1937 r.

DOM NR 48, ob. biblioteka, mur., 1910 -1920 r.

DOM NR 52, mur., 1910 -1920 r.

PIEKARNIA, ul. Gnieźnieńska nr 5, mur., 1 ćw. XX w.

NOWA WIEŚ NIECHANOWSKA

CMENTARZ EWANGELICKI, ok. 1860 r.

SZKOŁA, ob. dom nr 14, mur., 1907 r.

OBORA W ZAGRODZIE NR 13, mur., 1900-1910 r.

POTRZYMOWO

CMENTARZ EWANGELICKI, ok. 1900 r.

DOM NR 13, szach.- mur., 3 ćw. XIX w.

TRZUSKOŁÓŃ

SZKOŁA, ob. dom nr 32, mur., 1900 -1910 r.

OBERŻA, ob. dom nr 33, mur., 1900 -1910 r.

DOM NR 6, mur., 1910 -1920 r.

DOM NR 20, mur., 1 ćw. XX w.

ŻELAZKOWO

ZESPÓŁ FOLWARCZNY:

a. obora, mur., k. XIX w.,

b. obora, mur., k. XIX w.,

c. chlewnia, mur., 1881 r.,

d. stodoła, drew., pocz. XX w.,

e. stodoła, drew., pocz. XX w.,

f. spichlerz, mur., 1 ćw. XX w.

ŻÓŁCZ

ZESPÓŁ DWORSKO-FOLWARCZNY:

a. dwór, mur., 2 poł. XIX w.,

b. czworak nr 7, mur., k. XIX w.,

c. obora, mur., 4 ćw. XIX w.,

d. stodoła, ob. jałownik, mur., 1900 r.,

e. ogrodzenie, mur., k. XIX w.,

f. park, k. XIX w.

6.3. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Na terenie gminy Niechanowo do rejestru zabytków ruchomych wpisane są obiekty stanowiące wyposażenie i wystrój obiektów sakralnych.

1. Wyposażenie i wystrój kościoła par. p.w. św. Marcina w Jarząbkowie wpisane zostało do rejestru zabytków na podstawie 2 decyzji: decyzją z dnia 24.11.1972 r. pod nr rejestru 237/B wpisano m.in. obrazy z XIX w., późnogotycki krucyfiks, barokowo-ludowy feretron z XIX w., kamienną chrzcielnicę z XVIII w. (ogółem 10 pozycji); decyzją z dnia 06.07.2009 r. pod nr rejestru 155/Wlkp/B wpisano m.in. klasycystyczny ołtarz główny, neobarokowy ołtarz w kaplicy, ołtarz p.w. MB Częstochowskiej, klasycystyczną ambonę, barokową kropielnicę, łatanie procesyjne, obrazy, epitafia, dzwony (ogółem 34 pozycje).

2. Z wyposażenia kościoła par. p.w. św. Andrzeja w Kędzierzynie do rejestru zabytków pod nr rejestru 177/B decyzją z dnia 13.03.1972 r. wpisano 2 obiekty.

3. Obiekty ruchome wchodzące w skład wyposażenia kościoła par. p.w. św. Jakuba w Niechanowie wpisano do rejestru zabytków pod nr rejestru 173/B decyzją z dnia 8.12.1971 r. (ogółem 18 pozycji). W skład wyposażenia wchodzi m.in. późnobarokowy ołtarz główny z 3 ćw. XVIII w., rokokowe ołtarze boczne z rzeźbami i obrazami, rokokowe stalle, ławki, ambona i konfesjonał, barokowe feretrony (ogółem 18 pozycji).

6.4. Krajobraz kulturowy – obszarowe wpisy do rejestru zabytków (układy urbanistyczne, parki kulturowe, parki krajobrazowe)

Na terenie gminy Niechanowo nie występują układy urbanistyczne i ruralistyczne wpisane do rejestru zabytków. Nie utworzono również parków kulturowych.

Z obszarowych wpisów do rejestru zabytków wymienić należy zespoły dworskie i pałacowe w miejscowościach: Arcugowo, Czechowo, Gurowo, Jelitowo, Malczewo, Mierzewo, Niechanowo, Żółcz oraz cmentarze przykościelne w Jarząbkowie i Kędzierzynie.

6.5. Zabytki archeologiczne

Zabytki archeologiczne są częścią dziedzictwa kulturowego. Europejska konwencja o ochronie archeologicznego dziedzictwa kulturowego sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r. (Dz. U. 96.120.564 z dnia 9 października 1996 r.) uznaje je jako źródło „zbiorowej pamięci europejskiej i instrument dla badań historycznych i naukowych”. Zgodnie z definicją zastosowaną w ustawie o ochronie i opiece nad zabytkami zabytek archeologiczny, to zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów lub zabytek ruchomy, będący tym wytworem (art. 3 pkt 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Dziedzictwo archeologiczne jest bogactwem kulturowym pozostawionym nam przez przeszłe pokolenia ludzkości, które zamieszkiwały dawniej naszą planetę. Składają się na nie wszelkie materialne ślady ludzkiej egzystencji pozostawione na ziemi, pod ziemią czy w wodzie. Mogą one mieć postać opuszczonych budowli i ich pozostałości, urządzeń osadniczych (np. palenisk,

pieców garncarskich, studni, jam zasobowych), cmentarzysk, pól bitewnych, miejsc kultu i warstw ziemi powstałych w wyniku działalności człowieka wraz z wszelkimi przedmiotami z nimi związanymi. Źródła archeologiczne stanowią nieodnawialny depozyt przekazany nam przez przeszłe pokolenia, depozyt, który jesteśmy zobowiązani chronić, mądrze i oszczędnie wykorzystywać dla dobra ogółu i w możliwie jak najmniej uszczuplonym stanie przekazać przyszłym pokoleniom. Zachowanie dziedzictwa archeologicznego jest ważne dla wszystkich: dla naukowców (archeologów), którzy badając je odtwarzają przeszłość; dla turystów, którzy czerpią wrażenia kontaktu z przeszłością odwiedzając udostępnione do zwiedzania stanowiska archeologiczne; dla młodzieży szkolnej, która zyskuje zrozumienie dziejów ludzkości odwiedzając wystawy muzealne; dla wszystkich, którym dziedzictwo archeologiczne dostarcza odczucia posiadania głębokich korzeni naszej obecnej kultury, którzy z dziedzictwa archeologicznego czerpią poczucie swojej tożsamości kulturowej i związku emocjonalnego z danym miejscem lub regionem.

6.5.1. Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków

Na terenie gminy Niechanowo nie ma stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków.

6.5.2. Stanowiska archeologiczne o własnej formie krajobrazowej

Na terenie gminy Niechanowo zlokalizowano jedno stanowisko archeologiczne o własnej formie krajobrazowej. Jest to gródek stożkowaty w miejscowości Niechanowo.

6.5.3. Opis koncentracji stanowisk archeologicznych łącznie z ich funkcją i analizą chronologiczną, uwarunkowania fizjograficzne.

Obszar gminy Niechanowo został rozpoznany archeologicznie w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP) w latach 1980-2008. AZP to program badawczy obejmujący swym zasięgiem terytorium całej Polski. Pozwala na dokładne rozpoznanie zasobów archeologicznych. W swych założeniach obejmuje bowiem kilka etapów badawczych: 1. kwerendę archiwalną w muzeach, instytucjach publicznych i publikacjach, 2. badania powierzchniowe.

Należy jednak pamiętać, że baza danych AZP jest bazą otwartą. Dołączane są do niej ciągle nowe informacje pochodzące z kolejnych badań czy też weryfikacji badań wcześniejszych. W związku z powyższym dokumentacja

stanowisk archeologicznych utworzona metodą AZP jest źródłem najbardziej aktualnej wiedzy o terenie.

Poniżej zaprezentowano tabelkę prezentującą zasoby dziedzictwa archeologicznego z terenu gminy. Dotychczas na omawianym terenie zewidencjonowano 327 stanowisk archeologicznych:

stanowiska o własnej formie krajobrazowej			cmentarzyska płaskie	cmentarzyska kurhanowe	osady	ogółem
dwory	grodziska	fortyfikacje ziemne				
0	1	0	8	0	318	327

* dane przytoczone za „Raportem o stanie zabytków gminy Niechanowo” z roku 2004 oraz danymi z archiwum WUOZ w Poznaniu

Gmina Niechanowo położona jest, według podziału J. Kondrackiego, w makroregionie Pojezierze Wielkopolskie, subregionie Równina Wrzesińska. W podziale geomorfologicznym B. Krygowskiego zaliczana jest ona do Wysoczyzny Gnieźnieńskiej, subregionu Równina Wrzesińska. Obszar gminy Niechanowo jest prawie płaski, lekko opadający w kierunku południowym. Wyjątkiem są północne fragmenty gminy nachylone w przeciwnym kierunku w stronę dorzecza Małej Warty. Deniwelacje terenu nie przekraczają kilku, lokalnie kilkunastu metrów. Obszar gminy od powierzchni budują gliny zwałowe wysoczyzny morenowej płaskiej i falistej z okresu zlodowacenia bałtyckiego, poprzecinane systemami dolin rzecznych wciętych na głębokość od kilku do kilkunastu metrów. Dna dolin na ogół wyścielone są osadami organicznymi. Głębokość wcięcia koryt rzecznych w dna dolin z reguły nie przekracza 1 m. Obrzeża gminy, zachodnie i wschodnie, budują utwory sandrowe o niewielkich miąższościach.

Gmina położona jest w całości w dorzeczu Warty. Północne krańce gminy odwadniają drobne ciek i rowy spływające w całości w kierunku północnym do dorzecza Małej Warty. Obszar położony na północny-zachód i zachód od Niechanowa odwadniany jest przez Małą Wrześnicę spływającą na południe do Wrześnicy i dalej do Warty. Centralna część gminy Niechanowo odwadniana jest przez Strugę Rudnik, rozpoczynającą swój bieg w obniżeniu położonym między Niechanowem a Mikołajewicami i kierującą dalej swój bieg na południe. Obszar

położony na północny-zachód od Niechanowa odwadniany jest przez Mąkową. Obydwa ciek – Struga Rudnik i Mąkowa – dopływają do Strugi płynącej na południe od Warty.

Osadnictwo pradziejowe na tym obszarze koncentruje się głównie na krawędziach i stokach dolinek cieków wodnych. Rejonem skoncentrowanego osadnictwa pradziejowego i wczesnośredniowiecznego jest dolina Wrześnicy Małej oraz Strugi. Wyraźne skupiska pozostałości po dawnym osadnictwie odnotowuje się w rejonie Niechanowa, Kędzierzyna, Trzuskolonia i Arcugowa. Miejscem intensywnego osadnictwa był rejon Goczałkowa, Gurowa i Cielimowa, wykazując wyraźny związek z siecią wodną.

Początki kształtowania się osadnictwa grup ludzkich na terenie dzisiejszego miasta sięgają środkowej epoki kamienia – mezolitu. Znalezione są znaleziska kilku wytworów krzemienianych, niestety bez dokładnej lokalizacji.

W okresie młodszej epoki kamienia - neolicie zachodzą rewolucyjne zmiany w historii ludzkości. Dotychczasowa gospodarka przyswajająca dzięki opanowaniu uprawy ziemi i hodowli zwierząt, została zastąpiona przez gospodarkę wytwarzającą. Wraz z osiadłym trybem życia pojawiły się takie wynalazki jak: stałe budownictwo mieszkalne i gospodarcze, umiejętność lepienia i wypalania naczyń glinianych, znajomość tkactwa itp. Osadnictwo grup ludzkich na omawianym terenie w epoce neolitu widoczne jest zwłaszcza w okolicach Cielimowa.

Z upowszechnieniem się nowego materiału (brązu) wiąże się dalszy rozwój gospodarczo-cywilizacyjny. Wyroby brązowe docierały początkowo na nasze tereny drogą wymiany z południa Europy, zwiększając rolę handlu i powodując przenikanie się wpływów. W środkowym i późnym okresie epoki brązu zaczęła się rozwijać tzw. kultura łużycka, zaliczana do wielkiego kompleksu kultur popielnicowych, rozprzestrzeniających się stopniowo z centrum naddunajskiego na rozległe tereny Europy. W VII w p.n.e. rozpoczyna się epoka żelaza. Obok wyrobów brązowych, których udział systematycznie maleje, pojawiają się wówczas wyroby żelazne. W okresie tym widoczny jest wzrost osadnictwa w rejonie dzisiejszej gminy Niechanowo.

Pod koniec okresu halsztackiego rozpoczyna się stopniowy rozkład kultury łużyckiej, spowodowany prawdopodobnie kryzysem gospodarczym wywołanym pogorszeniem się klimatu oraz zbytym wyeksploatowaniem środowiska naturalnego. Dodatkowym czynnikiem destabilizacyjnym był najazd Scytów. Osłabiona ludność kultury łużyckiej była stopniowo podbijana lub kolonizowana

przez pokrewne im ludy tworzące kulturę pomorską. Stanowiska archeologiczne związane z ludnością kultury łużyckiej i pomorskiej licznie występują w Czechowie i Marysinie.

Początek wieku IV p.n.e. wiąże się z masowym upowszechnieniem się żelaza jako podstawowego surowca, ujednolicenia używanych ozdób, narzędzi, broni, przedmiotów codziennego użytku. Wykształciła się wówczas tzw. kultura przeworska. Miało to miejsce w późnym okresie lateńskim (młodszy okres przedrzymski). Rozwijała się ona następnie w kolejnym okresie – wpływów rzymskich. Stanowiska z młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich odkryto między innymi w Czechowie, Marysinie Mikołajewicach i Niechanowie.

Na przełomie IV i V w. n.e. większość obszarów przeżywa głęboki kryzys kulturowy, osadniczy i gospodarczy. Związane jest to prawdopodobnie załamaniem się dotychczasowej sytuacji politycznej Europy w wyniku najazdu Hunów. Najazd ten wywołał masowe przesunięcia ludności zamieszkującej jej środkową część oraz zlikwidował wpływ Cesarstwa Rzymskiego. Rozpoczął się okres wędrówek ludów. Bezpośrednim tego skutkiem było zahamowanie trwającego kilka wieków rozwoju gospodarczego i społecznego.

Począwszy od VI w. n. e. wkraczamy w nowy okres dziejów zwany wczesnym średniowieczem. Gęstość osadnictwa w tym okresie jest raczej niewielka. Znaczący rozwój gospodarczy, społeczny i kulturowy zaczął się w wieku VIII. W ciągu IX i X wieku kształtowały się podstawy terytorialne państw. Zaobserwowano koncentrację osadnictwa z okresu wczesnego średniowiecza w okolicach Arcugowa.

Na obszarze dzisiejszej gminy Niechanowo osady datowane na czasy średniowiecza i następnie na okres nowożytny stanowią liczną grupę stanowisk. W tym czasie kształtuje się obecny układ miejscowości, stanowiska średniowieczne i nowożytne występujące w pobliżu obecnych miejscowości wyznaczają tym samym ich metrykę. Szczególnie bujny rozwój osadnictwa i powstawania wsi nastąpił od XIII w. Osadnictwo późnośredniowieczne i nowożytne dokumentuje materiał ceramiczny z XVI – XVIII w. wokół miejscowości takich jak Niechanowo i Cielimowo, będący śladem ich nieprzerwanego osadnictwa trwającego do dziś.

6.5.4. Stan zachowania zabytków archeologicznych oraz istotne zagrożenia dla zabytków archeologicznych

Stanowiska archeologiczne są obiektami dziedzictwa szczególnie narażonymi na zniszczenie. Z każdym rokiem, wraz z rozwojem techniki, intensyfikacją działalności przemysłowej, gospodarczej, rolniczej rośnie stopień ich zagrożenia oraz pojawiają się nowe. Wiele z nich nie posiada własnej formy krajobrazowej, więc mieszkańcy gminy czasami nie są świadomi ich istnienia i wartości. Jednocześnie wiele stanowisk położonych jest poza terenem zamieszkałym, co utrudnia monitorowanie stanu ich zachowania i identyfikację bieżących zagrożeń. Często zniszczenia dokonywane na stanowiskach archeologicznych pozostają niezauważone lub problem ten jest bagatelizowany (np. w przypadku nielegalnych poszukiwań). Przyczynia się to do nieustannego uszczuplania zasobu dziedzictwa archeologicznego.

W myśl art. 6 pkt 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wszystkie zabytki archeologiczne – bez względu na stan zachowania podlegają ochronie i opiece. Należy przy tym pamiętać, że zasięg stanowisk archeologicznych został wyznaczony na mapach na podstawie badań powierzchniowych. Jednak nie może on odpowiadać dokładnie zasięgowi występowania pozostałości osadnictwa pradziejowego pod ziemią. Dlatego należy traktować go zawsze orientacyjnie, może bowiem okazać się, że obiekty archeologiczne zalegają także w sąsiedztwie wyznaczonego na podstawie obserwacji powierzchniowej, zasięgu stanowiska.

Większość odkrytych stanowisk na terenie gminy znamionuje znaczący stopień zniszczenia. Wynika to z konsekwencji współczesnych perturbacji osadniczych, zwłaszcza rozwoju nowego osadnictwa, ale także ze zniszczeń wywołanych przebudową w dawnych czasach.

Dużym zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych są więc inwestycje budowlane i przemysłowe, zwłaszcza rozwój budownictwa mieszkalnego i przemysłowego oraz budowa i rozbudowa dróg, rozbudowa sieci wodociągowych i kanalizacyjnych, a także wszelkiego typu eksploatacje zasobów naturalnych.

Na terenie gminy Niechanowo znajdują się następujące złoża czwartorzędowych piasków budowlanych, określone na podstawie serwisu MIDAS, prowadzonego przez Państwowy Instytut Geologiczny - Państwowy Instytut Badawczy (2014 r.):

- złoża piasków budowlanych Gurówko eksploatowane okresowo, powierzchnia

- złoża 6,25 ha, dwa poziomy: I. Miąższ. 0.7 do 2.5 m, II. Miąższ. 2.5 - 5.9 m, eksploatacja odkrywkowa o systemie ścianowym,
- złoża piasków budowlanych Gurówko I eksploatowane okresowo, powierzchnia złoża 1,81 ha, eksploatacja odkrywkowa,
 - złoża piasków budowlanych Gurówko II eksploatowane okresowo, powierzchnia złoża 1,92 ha, złoża zagospodarowane.
 - złoża piasków budowlanych Trzuskoleń, powierzchnia złoża 1,88 ha.

Wśród zamierzeń, które mogą stanowić zagrożenie dla stanowisk archeologicznych można wymienić planowane inwestycje:

- przebudowa drogi gminnej w miejscowościach Szczytniki Duchowne, Wola Skorzęcka do Gminy Gniezno;
- przebudowa drogi gminnej nr 288009P relacji Niechanowo-Kędzierzyn;
- budowa drogi z kruszywa kamiennego w miejscowości Trzuskoleń;
- budowa elektrowni fotowoltaicznych w miejscowościach Żelazkowo, Kędzierzyn, Goczałkowo, Nowa Wieś Niechanowska, Jarząbkowo;
- budowa sieci kanalizacji tłocznej w miejscowości Cellimowo.

Dużym zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych jest także działalność rolnicza, a zwłaszcza głęboka orka. Gmina Niechanowo ma charakter rolniczy. Decydują o tym oprócz uwarunkowań historyczno-gospodarczych, uwarunkowania rzeźby terenu (tereny płaskie) oraz glebowe (rejon najlepszych gleb w województwie).

Natomiast najlepiej zachowane są stanowiska archeologiczne położone na nieużytkach, terenach niezabudowanych oraz terenach zalesionych (lasy zajmują powierzchnię około 9,3 % powierzchni całej gminy). Nie są one równomiernie rozmieszczone. Są skupione są głównie w północnej części gminy i stanowią fragmenty większych kompleksów leśnych w rejonie Gniezna.

Zagrożeniem dla dziedzictwa archeologicznego jest też rozwój turystyki zwłaszcza nad rzekami, jeziorami i w obszarach leśnych. Tereny te atrakcyjne pod względem rekreacyjnym obecnie, często były również okupowane przez ludzi w pradziejach i wczesnym średniowieczu. Dostęp do wody, który stanowił podstawę egzystencji osadniczej umożliwiał tworzenie osad o metryce sięgającej od epoki kamienia po czasy nowożytne.

Do innego rodzaju zagrożeń należy działalność nielegalnych poszukiwaczy. Zagrażają oni przede wszystkim cmentarzyskom oraz stanowiskom o własnej formie krajobrazowej, jak grodziska czy fortyfikacje ziemne oraz pozostałości z okresu II wojny światowej.

W celu ochrony stanowisk archeologicznych i nawarstwień kulturowych podczas inwestycji związanych z zabudowaniem i zagospodarowaniem terenu, ważne jest określenie zasad ochrony zabytków archeologicznych ujętych w ewidencji zabytków, w planach zagospodarowania przestrzennego albo w decyzjach o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego oraz respektowanie przez inwestorów zapisów dotyczących ochrony zabytków archeologicznych w opiniach i decyzjach Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

7. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne, w rozumieniu Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego (ang. *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*), której tekst został przyjęty w Paryżu na 32 sesji Konferencji Generalnej UNESCO w październiku 2003 r., odnosi się do współcześnie praktykowanych zjawisk kulturowych przekazywanych z pokolenia na pokolenie. Zaliczają się do nich:

- tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne,
- zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne,
- wiedza o przyrodzie i wszechświecie oraz związane z nią praktyki,
- umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem.

Dziedzictwo niematerialne przekazywane z pokolenia na pokolenie i odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody, jest źródłem poczucia świadomości, ciągłości i tożsamości, tworzy też niepowtarzalną aurę danej miejscowości. Zdarzenia, historie z nimi związane, legendy ożywiają mury, pola, lasy i są bardzo ważnym elementem walorów turystycznych. Bywa, że odpowiednio wypromowane stają się zasobami turystycznymi: Niematerialne w swoim charakterze dziedzictwo w ofercie turystycznej najczęściej przedstawiane jest jako imprezy folklorystyczne. Wiele z imprez folklorystycznych obecnych w kalendarium nawiązuje do kalendarium obrzędów chrześcijańskich. Uroczyste msze, procesje, misteria stanowią często bardzo widowiskowy element krajobrazu kulturowego

przyciągający ruch turystyczny. Ważnym składnikiem dziedzictwa niematerialnego jest życie codzienne mieszkańców wsi, które także dla potrzeb turystyki znajduje swój wyraz jako walor. Niematerialne dziedzictwo kulturowe jest wielkim dobrem i bogactwem każdego narodu, a także grupy, wspólnoty, jednostki.

Dobrą formą zachowawczą dla tutejszego dziedzictwa kulturowego są podejmowane działania i spotkania organizowane przez Gminny Ośrodek Kultury w Niechanowie, który jest instytucją upowszechniania kultury, organizującą czas wolny mieszkańcom i adresującą swoją działalność do całego środowiska lokalnego. W ramach tej placówki, która oferuje różnorodne formy zajęć, działają m.in. Zespół Seniorów „Róża” prezentujący różnorodny repertuar śpiewaczy, w tym ludowy, a Koło hafciarskie „Supełek” skupia rękodzielników haftu i wyszywania.

Dziedzictwo kulturowe upowszechnia też Biblioteka Publiczna Gminy Niechanowo. Jej głównym zadaniem jest zaspakajanie potrzeb czytelnich mieszkańców gminy, również upowszechnianie kultury i popularyzacja dziedzictwa kulturowego.

Depozytariuszami tradycji są także Koła Gospodyń Wiejskich w miejscowościach: Nowa Wieś Niechanowska, KGW Cielimowo „Atomówki”, Niechanowo, Czechowo, Karsewo, Gurówko, Mierzewo, Trzuskolów, Jarząbkowo, które promują i propagują lokalne tradycje, głównie rękodzieło i kulinaria wytwarzane tradycyjnymi metodami w gospodarstwach domowych w oparciu o regionalne produkty żywnościowe, które prezentują podczas lokalnych imprez, również uczestnicząc w różnych konkursach kulinarnych np. „Smaki, smaczki i przysmaki” organizowanym przez Starostwo Gnieźnieńskie czy w ogólnopolskim konkursie „Nasze Kulinarne Dziedzictwo – Smaki Regionów”.

W wielu domach pielęgnowane są tradycje świąteczne, religijne i eksponowane z tym pamiątki, kultywowane stare zwyczaje. Mieszkańcy gminy nadal praktykują domowe przetwarzanie żywności, wyrabiają domowe nalewki i inne przetwory, praktykują ziołolecznictwo, używają tradycyjnych sprzętów, starsi rozmawiają zanikającą już gwarą, przekazują miejscowe legendy, bajki, umiejętności, przysłowia, przepisy kulinarne czy umiejętności rękodzielnicze.

Widowiskowym elementem krajobrazu kulturowego są uroczyste msze z okazji Święta Plonów czy Orszak Trzech Króli, Misteria Wielkanocne oraz procesje Bożego Ciała. Do cyklicznych wydarzeń kulturalnych i rekreacyjnych w gminie należą m.in. Dożynki Gminne, Dni Niechanowa, Podkoziołek

w Jarząbkowie oraz różne uroczystości rocznicowe, jak np. Święto Niepodległości, Święto Konstytucji 3 Maja, Narodowy Dzień Zwycięskiego Powstania Wielkopolskiego. Imprezy te także odnoszą się do tradycji i lokalnych zwyczajów oraz są czynnikiem umacniającym tożsamość lokalną. Nie ma bowiem lepszej możliwości budowania tożsamości lokalnej oraz kształtowania emocjonalnych postaw wobec swojej miejscowości i do sprzyjania kreatywności społecznej, niż opartych na wartościach jej dziedzictwa kulturowego, który jest dobrą podstawą do tworzenia wizerunku miejscowości, a atrakcyjny wizerunek przyciąga kapitał ludzki i finansowy.

Na terenie gminy brak placówek muzealnych, ale w Niechanowie utworzono Salę Historyczną Gminy Niechanowo z inicjatywy tutejszych regionalistów Bożeny Szymanowskiej i Jana Kozaneckiego, w której znajdują się m.in.: order, dawne dokumenty polskie i niemieckie, mundury, dawne przedmioty codziennego użytku, mapy, stroje, obrazy itp. Sala zajmuje pomieszczenia udostępnione przez bibliotekę, która ma siedzibę w zabytkowym dwustuletnim budynku fundacji Mielżyńskich. Również w Niechanowie, w pałacu, znajduje się Sala Historii poświęcona ziemiaństwu, a w szczególności właścicielom majątku Niechanowo, jak i dziejom samego pałacu.

Heraldyka samorządowa również odnosi się do dziedzictwa kulturowego, gdyż herb Niechanowa nawiązuje do herbu Poraj, którym pieczętował się ród Różyców, z czasów lokacji wsi. Ustanowiony Uchwałą Nr IV/26/2003 Rady Gminy Niechanowo z dnia 13 marca 2003 r. w sprawie Statutu Gminy Niechanowo, herb, zgodnie z zapisem § 6, przedstawia na tle białej tarczy czerwoną różę z zieloną łodygą i liśćmi.

Zachodzące wszędzie zmiany kulturowe, a także ogromny zasięg kultury masowej i postęp cywilizacyjny wpłynęły na dyskredytację dawnych wzorów i modeli życia społeczności lokalnych. Dlatego warto uwzględniać ten temat w scenariuszach organizowanych imprez, ofertach, pokazach itp.

Innym, bardzo ważnym elementem ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego jest prowadzenie na szeroko zakrojoną skalę działań związanych z edukowaniem przede wszystkim młodego pokolenia w zakresie tej tematyki. Dziedzictwo kulturowe akumuluje i przechowuje wielorakie wartości: intelektualne, moralne, społeczne, religijne czy estetyczne. Związek człowieka z dziedzictwem regionu jest wartością, którą należy głównie młodym ludziom uświadamiać, co z pewnością zaowocuje kształtowaniem się w nich poczucia własnej tożsamości, a co za tym idzie, postawą zaangażowania w sprawy

związane z codziennym życiem wspólnoty, jak również otwarciem się na inne społeczności i kultury.

8. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego

8.1. Uwarunkowania wynikające ze „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy”

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Niechanowo uchwalone zostało przez Radę Gminy Uchwałą Nr VI/32/1999 z dnia 29.06.1999 r., zmienione Uchwałą Nr VII/58/2015 z dnia 23 lipca 2015 r.

Studium jako akt planowania kształtującego politykę przestrzenną gminy wyodrębnia cele, uwarunkowania i kierunki zagospodarowania przestrzennego, które doprowadzą do wykorzystania wszystkiego, co cenne i niepowtarzalne dla rozwoju gminy. Należy tu wymienić walory przyrodnicze i krajobrazowe, wartości kulturowe, zasoby materialne i inicjatywy lokalne, jak również warunki wynikające z położenia miasta, jego powiązań administracyjnych i gospodarczych.

W części I „Uwarunkowania” rozdz. 4 „Uwarunkowania wynikające z ochrony dóbr kultury”, w punktach 4.1. i 4.2. Przedstawiono przedmiot ochrony oraz zakres i cel ochrony.

Przedmiot ochrony

Przedmiotem ochrony są te dobra kultury - zabytki, których egzystencja zależy bezpośrednio od przewidywanych zmian w zagospodarowaniu przestrzennym gminy Niechanowo:

- 1) wpisane do rejestru zabytków WKZ,
- 2) wpisane do ewidencji zabytków WKZ,
- 3) potencjalne - spodziewane w obrębie obszarów eksploracji archeologicznej,
- 4) inne zasługujące na ochronę.

Pod względem rzeczowym są to w szczególności:

- układy urbanistyczne miejscowości,
- zespoły budynków - sakralnych, mieszkaniowych, usługowych, przemysłowych, folwarcznych, zagrodowych,
- pojedyncze budynki i budowle,
- obiekty archeologiczne,
- parki,
- cmentarze,
- tereny niezbędne dla właściwej ekspozycji,

- tzw. szlak tj. tradycyjnie uczęszczane trasy turystyczne obejmujące obiekty związane z określoną tematyką np. szlak piastowski, szlak cystersów, szlak dwory i pałace Wielkopolski itp.

Zakres i cel ochrony

Zakres ochrony obiektów wpisanych do rejestru zabytków, ewidencji zabytków czy terenów eksploracji archeologicznej regulują odrębne przepisy. Wyjaśnienia wymaga zakres ochrony dóbr kultury wyszczególnionych jako "inne zasługujące na ochronę". Chodzi tu przede wszystkim o obiekty oraz zjawiska przestrzenne charakterystyczne i istotne dla kultury lokalnej. Wychwycenie specyficznych elementów środowiska kulturowego, ocena obiektów i zjawisk ma na celu doprowadzenie do sformułowania wytycznych pod adresem współczesnej przyszłej zabudowy. Obecnie, mimo daleko posuniętej dowolności w zakresie stosowania form architektonicznych istnieje silna potrzeba poszukiwania stylu regionalnego w odniesieniu do zabudowy miejskiej a szczególnie wiejskiej. Uroda starych zespołów architektonicznych wynika z respektowania przez wszystkich uczestniczących w procesie inwestowania (w różnych miejscach i w zróżnicowanym czasie) stałych zasad regulujących. Zasady te powinny obowiązywać poczynawszy od ogólnego rozplanowania miejscowości. Elementami najbardziej identyfikowanymi i zapamiętywanymi są jego komponenty: układy placowe, charakterystyczne ulice, aleje, osie widokowe, dominanty przestrzenne, charakterystyczne obiekty - kościoły, pałace, pasma zieleni - doliny rzek, jezior. Cechy specyficzne mniejszych miejscowości - wsi uzależnione są od zwartości lub rozproszenia zabudowy, ukształtowania terenu, występowania dominant przestrzennych obiektów unikalnych czy charakterystycznego wystroju budynków. Kapitalne znaczenie dla pozytywnego odbioru przestrzeni poszczególnych miejscowości posiada fakt występowania zespołów zieleni, zwłaszcza wówczas, gdy stanowi ona odpowiednie tło architektury lub sama w sobie tworzy atrakcyjną kompozycję.

Zasady ukształtowania samych budynków winny być zróżnicowane w zależności od położenia: inne dla zabudowy w obrębie miejscowości, inne dla zabudowy rozproszonej, a także w zależności od sposobu użytkowania: inne dla najpowszechniejszej zabudowy mieszkaniowo - usługowej i inne dla unikalnych obiektów usługowych. Zasady regulacyjne przesądzają o:

- sposobie usytuowania budynku na działce (odległość od granic, określenie frontu),
- procentowym udziale powierzchni zabudowanej działki w stosunku do

powierzchni niezabudowanej,

- liczbie kondygnacji,

- rodzaju dach i sposobie ustawienia kalenic,

- zalecanych detalach architektonicznych i sposobie wykończenia oraz w niektórych przypadkach o:

- zalecanych rozwiązaniach funkcjonalnych nawiązujących do rozwiązań tradycyjnych np. układ budynków w zagrodzie,

- specjalnych wymogach kompozycyjnych np. określone proporcje, osiowość itp.,

- elementach małej architektury takich jak ogrodzenia, nawierzchnie, śmietniki, latarnie, ławki, kioski, słupy ogłoszeniowe, stacje transformatorowe, studnie itp.

W punkcie 4.4. wymieniono obiekty wpisane do rejestru zabytków i znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz wyznaczone do ujęcia w gminnej ewidencji zabytków.

W części II „Kierunki zagospodarowania przestrzennego”, pkt 4., przedstawiono zasady ochrony dziedzictwa kulturowego:

Obiekty i obszary wpisane do rejestru zabytków

- w obiektach wpisanych do rejestru zabytków obowiązuje zakaz wyburzania, rozbudowy, nadbudowy, zmiany formy dachu oraz zmiany elewacji,

- prace remontowe przy zabytku wymagają jednoczesnego przeprowadzenia zabiegów konserwatorskich i rewaloryzacyjnych,

- prace budowlane, konserwatorskie, restauratorskie mogą być prowadzone jedynie w oparciu o wytyczne konserwatorskie, zgodnie z zatwierdzoną przez konserwatora zabytków dokumentacją,

- obiektom wpisanym do rejestru zabytków należy zapewnić właściwą ekspozycję; obowiązuje zakaz lokalizacji w ich otoczeniu obiektów wielkogabarytowych, stanowiących nie odpowiednią dominantę w otaczającym krajobrazie,

- wszelkie prace przy zabytkach wpisanych do rejestru wymagają uzyskania pozwolenia Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków

Obiekty i obszary umieszczone w gminnej ewidencji zabytków

Przedmiotem ochrony obiektów i obszarów umieszczonych w gminnej ewidencji zabytków jest:

- pierwotna forma budynków,

- oryginalny detal architektoniczny,

- oryginalna substancja budowlana,

- w odniesieniu do zespołów folwarcznych przedmiotem ochrony jest dodatkowo

zachowany układ przestrzenny z czytelnym układem komunikacyjnym.

8.2. Uwarunkowania wynikające z miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego

Gmina Niechanowo nie posiada miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru całej gminy. Obowiązują częściowe plany zagospodarowania przestrzennego, które zawierają zapisy zabezpieczające ochronę dziedzictwa kulturowego:

1. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego terenów zabudowy mieszkaniowej we wsi Gurówko – działka nr ewidencyjny 35/7b (Uchwała Rady Gminy Niechanowo Nr VII/83/2011 z dnia 15.09.2011 r.).

Art. 8.4. W zakresie zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej ustala się: Teren objęty miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego w całości podlega ochronie konserwatorskiej w związku z powyższym dla ochrony archeologicznego dziedzictwa kulturowego, istnieje konieczność prowadzenia badań archeologicznych w trakcie prac ziemnych podczas realizacji inwestycji związanych z zabudowaniem przedmiotowego terenu. Zakres badań archeologicznych określi pozwolenie WWKZ na badania archeologiczne, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę.

2. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego terenów zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej i terenów zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej z usługami w Kędzierzynie (Uchwała Rady Gminy Niechanowo Nr XXXII/232/2010 z dnia 10.09.2010 r.).

Art. 13.3. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej: Teren objęty miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego w całości podlega ochronie konserwatorskiej w związku z powyższym dla ochrony archeologicznego dziedzictwa kulturowego, istnieje konieczność prowadzenia badań archeologicznych w trakcie prac ziemnych podczas realizacji inwestycji związanych z zabudowaniem przedmiotowego terenu. Zakres badań archeologicznych określi pozwolenie WWKZ na badania archeologiczne, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę.

3. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego terenów zabudowy mieszkaniowej we wsi Niechanowo - część działki nr ewidencyjny 13/1 (Uchwała Rady Gminy Niechanowo Nr III/14/2010 z dnia 29.12.2010 r.).

Art. 7.3. 4. W zakresie zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz

dóbr kultury współczesnej ustala się: Teren objęty miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego w całości podlega ochronie konserwatorskiej w związku z powyższym dla ochrony archeologicznego dziedzictwa kulturowego, istnieje konieczność prowadzenia badań archeologicznych w trakcie prac ziemnych podczas realizacji inwestycji związanych z zabudowaniem przedmiotowego terenu. Zakres badań archeologicznych określi pozwolenie WWKZ na badania archeologiczne, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę.

4. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego terenów zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej i terenów zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej z usługami w Niechanowie – działka nr 70/103, obręb Niechanowo I (Uchwała Rady Gminy Niechanowo Nr XXII/233/2010 z dnia 23.06.2010 r.).

Art. 13.3. zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej: Dla ochrony archeologicznego dziedzictwa kulturowego, podczas prac ziemnych przy realizacji inwestycji, ustala się obowiązek prowadzenia badań archeologicznych. Pozwolenie na badania archeologiczne inwestor winien uzyskać przed otrzymaniem pozwolenia na budowę.

5. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego terenów zabudowy mieszkaniowej we wsi Trzuskolów – działka nr ewidencyjny 81 (Uchwała Rady Gminy Niechanowo Nr III/15/2010 z dnia 29.12.2010 r.).

Art. 6.4. 4. W zakresie zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej ustala się: Teren objęty miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego w całości podlega ochronie konserwatorskiej w związku z powyższym dla ochrony archeologicznego dziedzictwa kulturowego, istnieje konieczność prowadzenia badań archeologicznych w trakcie prac ziemnych podczas realizacji inwestycji związanych z zabudowaniem przedmiotowego terenu. Zakres badań archeologicznych określi pozwolenie WWKZ na badania archeologiczne, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę.

Zapisy w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego wynikają z treści zawartej w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego i każdorazowo są uzgadniane z konserwatorem zabytków.

Inwestycje na terenie gminy, na obszarach, dla których nie sporządzono miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, realizowane są na podstawie decyzji o warunkach zabudowy oraz ustaleniu lokalizacji celu

publicznego, które uzgadniane są z konserwatorem zabytków.

8.3. Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i szczególnych zagrożeń

Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, zgodnie z § 4 ust. 2 Rozporządzenia Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. Nr 212, poz. 2153), wydane na podstawie art. 88 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, opracowuje wójt (burmistrz, prezydent miasta). Plan ten podlega uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków oraz właściwym terenowym organem obrony cywilnej na obszarze powiatu. Jak wskazuje § 3 ust. 3 pkt 1-3 i ust. 5 cyt. Rozporządzenia plan ochrony zabytków zawiera w szczególności informacje niezbędne do realizacji prac przygotowawczych oraz sprawnego koordynowania i zarządzania ochroną w poszczególnych etapach działania, wykaz osób uprawnionych do podejmowania decyzji i kierowania ochroną, wyszczególnienie sposobów przepływu informacji na wszystkich stopniach zarządzania. Dokument ten sporządzany jest według instrukcji przygotowania i realizacji planów ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, stanowiącej załącznik do wskazanego Rozporządzenia. Gmina Niechanowo posiada opracowany w 2009 r. plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych. Plan ten jest corocznie aktualizowany.

9. Charakterystyka i ocena stanu zachowania zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków

Pośród 22 najcenniejszych zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków na terenie gminy Niechanowo najlepiej zachowane są obiekty będące własnością Kościoła, pozostałe prezentują zróżnicowany stan zachowania, wynikający z formy własności i wykorzystania obiektu. Wśród nich, z uwagi na wartość historyczną, architektoniczną, można wyróżnić:

ARCHITEKTURA SAKRALNA

Nieodłącznym elementem stanowiącym dominantę architektoniczną w krajobrazie wsi, są wieże i dachy kościołów wraz z towarzyszącą im zabudową w postaci kaplic, kapliczek oraz otaczających je ogrodzeń i bram, czyniąc zapis historii przekształceń architektury, rozwiązań i konstrukcji. Na terenie gminy

ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków objęto trzy kościoły, które znajdują się w miejscowościach:

JARZĄBKOWO - zespół kościoła parafialnego p.w. św. Marcina

Pierwsza wzmianka o parafii sięga XII w. Obecna świątynia powstała na pocz. XVI w., w miejscu poprzedniej, drewnianej. W roku 1846 poddana gruntownej restauracji. Na początku XX w., w okresie dwudziestolecia międzywojennego, znajdowała się w bardzo złym stanie i groziła zawaleniem. Częściowo rozebrane wówczas ściany budynku uzupełniono nowymi murami. W latach 30. XX w. dobudowano kościelną wieżę na nowych fundamentach.

Kościół murowany z cegły, tynkowany, jednokondygnacyjny, na planie wydłużonego prostokąta, z prezbiterium zamkniętym trójbocznie, z niższą i węższą od korpusu nawowego zakrystią po boku, kryty dachem dwuspadowym z dachówki karpiówki. Wieża dwukondygnacyjna z głównym portalem wejściowym w przyziemiu. Korpus nawowy i prezbiterium rozczłonkowane są dwuuskokowymi szkarpami, między którymi umieszczono okna. W 1974 r. gruntownie odnowiono wnętrze kościoła. Położono nowe tynki, wymalowano, dokonano połoceń. Zainstalowano ogrzewanie. Przeprowadzono renowację witraży, wymieniono stolarkę drzwiową. W latach 2012-2014 przeprowadzono remont dachu i wymieniono pokrycie na nowe, wymieniono instalację elektryczną. W 2021 r. przeprowadzono remont kościelnej wieży, podczas którego w kuli pod krzyżem odnaleziono tzw. kapsułę czasu, a w niej list pochodzący z lipca 1930 r. potwierdzający ówczesną „przebudowę kościoła na podstawie projektu inżyniera dyplomowanego pana radcy Stefana Cybichowskiego z Poznania” wraz z wybudowaniem wieży nad wejściem głównym. Kościół systematycznie remontowany, utrzymany w dobrym stanie.

Cmentarz przykościelny, założony w XV w. przy pierwotnej świątyni, na planie zbliżonym do prostokąta, z kościołem w centrum, wokół aleja, główne wejście znajduje się w narożniku północno-wschodnim i dwa wejścia boczne - od południa i północy, ogrodzony murem z bramą. Zachowany nagrobek z 1876 r. Marcjanny Prądyńskiej, kaplica rodowa Brzeskich, obecnie kostnica i grobowiec Chrzanowskich z k. XIX w. oraz tablica z rozebranego grobowca Grudzielskich. W 2013 r. przeprowadzono remont ogrodzenia.

KĘDZIERZYN - zespół kościoła par. p.w. św. Andrzeja

W roku 1321 arcybiskup gnieźnieński Janisław erygował w Kędzierzynie parafię, nadając jej za patrona św. Andrzeja Apostoła. Najstarszym odnotowanym na kartach historii proboszczem był Jakub, kurator Kędzierzyna w latach 1413 -

1418. W roku 1719 Stanisław Szembek, arcybiskup gnieźnieński ufundował dla Kędzierzyna nowy drewniany kościół. Został on wzniesiony w miejscu starej drewnianej świątyni, która spłonęła na początku XVIII w. W niespełna sto lat później kościół ten popadł w ruinę.

Kościół murowany zbudowano w miejscu drewnianego w 1840 r., w tym też roku jego konsekracji dokonał arcybiskup Marcin Dunin. Rozbudowany w latach 1877-1882 o transept i prezbiterium. Remont kapitalny w 1926 r. Budynek murowany z cegły, na kamiennym cokole, tynkowany, ze skromną dekoracją architektoniczną symetrycznych elewacji. Świątynia orientowana, jednonawowa, założona na planie krzyża z węższym od nawy krótkim prezbiterium zakończonym półkolistą apsydą flankowaną dwiema kruchtami, z których północna pełni funkcję zakrystii, zaś południowa mieści schody na poddasze kościoła. Od zachodu wejście do kościoła w niewielkim ryzalicie. Bryła kościoła rozczłonkowana, jednokondygnacyjna, przykryta dwuspadowym dachem, z sygnaturką o dachu namiotowym na przecięciu dachów nawy i transeptu. Pokrycie dachowe obecnie z blachy miedzianej, pierwotne z dachówki ceramicznej. W 1953 r. odnowiono wnętrze. W latach 70. XX w. wykonano remont dachu, wymalowano wnętrza, w 1994 r. remontowano wieżę, w 1997 r. wymieniono dachówkę na pokrycie z blachy miedzianej, w latach 1998-2001 remont elewacji zewnętrznych i wymiana tynków wewnętrznych. Stan zachowania dobry.

Od zachodu znajduje się niewielki plac przed bramą na teren przykościelny oraz plebania powstała wraz z budową murowanego kościoła, po 1840 roku. W 1916 roku została rozbudowana o trzy osie w kierunku wschodnim, w stronę kościoła. Dach od frontu otrzymał podwójną wystawkę. Budynek murowany z czerwonej cegły, wzniesiony na planie prostokąta, kryty wysokim dachem z dachówki karpówki, z użytkowym poddaszem. Ogrodzenie plebanii łączący się z murowanym ogrodzeniem kościoła. Cmentarz przykościelny z 1 poł. XIX w., na planie owalu, otoczony kamienno-ceglanym murem z bramami o ceglanych słupkach od wschodu i od zachodu. Wokół kościoła wybrukowany chodnik procesyjny. Po południowej stronie kościoła murowany z cegły grobowiec rodziny Gruszczyńskich z 2 poł. XIX w. oraz groby byłych proboszczów parafii, najstarszy nagrobek z 1868 r. Wzdłuż muru cmentarnego, wokół kościoła rośnie kilka egzemplarzy starodrzewu - lipy, jesiony i klony. W 2010 r. rozbudowano i przebudowano ścieżki wokół kościoła.

NIECHANOWO - kościół par. p.w. św. Jakuba

Pierwszą świątynię, drewnianą, wzniesiono ok. 1300 r. na najwyższym wzniesieniu w okolicy, w miejscu ośrodka kultu pogańskiego. Pierwszym znanym proboszczem na Niechanowie był ks. Damian. W 1532 r. ufundował nową świątynię Jan Tomicki, która stanęła w miejscu pierwszego kościoła. W czasie wojny północnej kościół był ograbiony, przez wiele lat stał opuszczony i zrujnowany. W miejsce grożącej zawaleniem świątyni wzniesiono nową, również drewnianą.

Obecny kościół został wzniesiony w 1776 r. staraniem proboszcza Melchiora Kielkowicza, na niewielkim wzniesieniu, w centrum wsi, w pobliżu skrzyżowania lokalnych dróg, w miejscu poprzedniego. Remontowany w XIX w. Rozbudowany w 1908 r., według projektu konserwatora zabytków Lutscha z Berlina, o neobarokową część zachodnią murowanej nawy i zakrystię po południowej stronie prezbiterium, a wieżę z zachodniej strony przeniesiono na obecne miejsce.

Świątynia drewniana, na podmurówce, o konstrukcji zrębowej, oszalowana, orientowana. Dobudowana część zachodnia nawy murowana z cegły i otynkowana. Kościół jednonawowy, na rzucie zbliżonym do kwadratu, z nieco niższym i węższym prostokątnym prezbiterium zamkniętym wielobocznie. Przy prezbiterium od północy kwadratowa, dwukondygnacyjna wieża z kaplicą w przyziemiu, od południa - zakrystia. Przy nawie od południa kruchta. Wysoki dach drewnianej części kościoła kryty gontem, murowana część nawy - dachówką. Wieża zwieńczona dachem namiotowym, z dwiema sygnaturkami, kulą i krzyżem. Wnętrza tynkowane, polichromowane, w części starszej stropy z podsufitką, tynkowane, w dobudowanej części nawy sklepienie kolebkowe, wyposażenie późnobarokowe i rokokowe. Od zachodu murowana empora muzyczna o płycinowym parapecie, wsparta na trzech koszowo zamkniętych arkadach. W krypcie kościoła znajdują się groby piętnastu osób zasłużonych dla parafii. Elewacja zachodnia części murowanej ujęta szerokimi pilastrami, zwieńczona szczytem ujętym wolutowymi spływami; na osi prostokątne wejście główne ujęte półkoliście zamkniętym portalem, zwieńczonym trójkątnym naczółkiem; po obu stronach portalu i nad nim znajdują się nisze z figurami świętych, wyżej symbol Oka Opatrzności. W 1963 r. umieszczono we wnękach ściany frontowej figury: św. Stanisława Kostki, św. Wojciecha, św. Michała Archanioła, św. Józefa i św. Jana Chrzciciela. W 1984 r. - remont świątyni, założenie boazerii, wymiana posadzki oraz oświetlenia, w 1995 r. impregnacja

zewnętrznych ścian budynku, w 2014 r. - wymiana nagłośnienia w świątyni, wykładziny w nawie kościoła, zamontowanie mat grzewczych na podłodze, w 2015 r. - remont zakrystii, wymiana stolarki okiennej i drzwiowej, odnowienie elewacji i wymiana dachu murowanej części świątyni, odnowienie figur świętych ze ściany frontowej. Od 2017 r. przeprowadzane są sukcesywnie prace remontowo - konserwatorskie, m. in. wymieniono więźbę dachową i gont na dachu nad częścią drewnianą, orynnowanie dachu, przeprowadzono remont elewacji i ścian drewnianej części, wykonano renowację kaplicy i trzech ołtarzy bocznych, wyremontowano mur okalający cmentarz przykościelny.

ZESPOŁY DWORSKIE I PAŁACOWE

W przeszłości tworzące charakterystyczne wyznaczniki wiejskiego krajobrazu kulturowego, po drugiej wojnie światowej w większości uległy znacznej destrukcji. Oddzielone od naturalnego zaplecza, jakim były majątki ziemskie, pozbawione autentycznych gospodarzy, najczęściej popadały w ruinę. Jedynie nieliczne przetrwały w stanie niepogorszonym. Zmiany ustrojowe częściowo odmieniły losy tych kompleksów, pozwalając na przeprowadzenie zabiegów rewitalizacyjnych, przywracających bądź pierwotną funkcję, bądź też wprowadzając do tych zespołów nowe formy użytkowe np. Jelitowo, Niechanowo. Większości obiektów architektonicznych towarzyszyły i tworzyły z nimi kompozycyjnie nierozdzielalną całość parki. Miały one izolować mieszkańców rezydencji od wsi i zabudowań gospodarczych, ale także chronić od wiatrów i być miejscem spacerów dla ich właścicieli oraz oazą zieleni i atrakcyjnym elementem krajobrazu.

ARCUGOWO - zespół pałacowy

Położony jest w południowo-zachodniej części wsi. Prowadzi do niego aleja dojazdowa, na której przedłużeniu znajduje się budynek pałacu, zwrócony elewacją frontową ku wschodowi, po jego południowej stronie znajduje się kaplica. Budynki otacza park krajobrazowy z zachowanymi elementami kompozycji wcześniejszego, regularnego założenia ogrodowego, ogrodzony ceglany murem. Główna brama wjazdowa usytuowana po stronie północnej, od strony południowo-wschodniej znajduje się furtka prowadząca na podwórze folwarczne. Pałac wzniesiony w 1815 r., we wschodniej części parku, dla ówczesnego właściciela wsi Michała Rożnowskiego herbu Nowina, właściciela majątku od 1803 r. W 1848 r. z inicjatywy jego syna, Dezyderego, do istniejącej, parterowej budowli, zostało dobudowane prostopadłe od strony południowej piętrowe skrzydło na planie wydłużonego prostokąta. Po 1866 r. nowy właściciel

Arcugowa Romuald Rzewuski herbu Krzywda zlecił przebudowę i rozbudowę istniejącego pałacu w stylu neogotyku angielskiego. Na przełomie XIX i XX w. po południowej stronie pałacu, została wybudowana kaplica utrzymana w tym samym stylu architektonicznym.

Budynek pałacu murowany z cegły, tynkowany, częściowo podpiwniczony, na rzucie nieregularnym, ze zryzalitowaną, mieszczącą główne wejście częścią środkową, dwoma bocznymi ryzalitami i wysoką ośmioboczną wieżą w północno-wschodnim narożu. Przy bocznej, południowej elewacji niewielki piętrowy aneks; w narożu północno-zachodnim, od strony parku, parterowy pawilon ogrodu zimowego na planie kwadratu. Elewacje, z wyjątkiem skrzydła południowego, wieńczy gzyms z fryzem arkadowym, przechodzący w attykę w formie krenelażu oraz ośmioboczne, nadwieszone wieżyczki na narożnikach. Pałac nakryty w części środkowej niskim czterospadowym dachem, w północnej i południowej – płaskim. Obecnie pałac zaniedbany, wymaga remontu - elewacje zawilgocone, ze znacznymi ubytkami tynku, złuszczone farba, zniszczona stolarka

Kaplica w stylu neogotyckim, połączona z pałacem balkonem, na rzucie zbliżonym do kwadratu, murowana z cegły, tynkowana, jednokondygnacyjna, nakryta dachem płaskim, elewacją frontową zwrócona w kierunku zachodnim, z trzysiosowym ryzalitem środkowym flankowanym na narożach ośmiobocznymi wieżyczkami sterczynowymi. Elewacje wieńczy attyka w formie krenelażu z gzymsem arkadkowym. Ostatni remont kapitalny wraz z wymianą poszycia dachu przeprowadzono w 1963 r. Obecnie kaplica wymaga pilnych prac remontowych.

Park krajobrazowy z 1 poł. XIX w. o pow. ok. 4,5 ha, w tym 0,02 ha wód. Widoczne są fragmenty założenia regularnego, z zachowanym starodrzewem - alejami: grabową, olchową i kasztanową, w północno- zachodniej części parku. Po zachodniej stronie pałacu znajduje się kopiec - grobowiec rodziny Rzewuskich. Na terenie parku usytuowane są budynki gospodarcze, garaże. Park wymaga szerokich prac porządkowo-pielęgnacyjnych, które wykonano tylko w najbliższej okolicy pałacu. Zespół pałacowy stanowi własność prywatną.

CZECHOWO - park dworski

Założony w 3 ćw. XIX wieku w stylu krajobrazowym, gdy właścicielem wsi był Wiktor Chrzanowski, na pocz. XX w. został powiększony, założono stawy wraz z kanałami doprowadzającymi do nich wodę, które stanowiły przedłużenie naturalnego systemu wodnego. Pierwotna powierzchnia 4,15 ha obecnie jest uszczuplona. Starodrzew wyznacza tereny graniczne: od zachodu aleja

kasztanowców, od południa i wschodu aleje mieszane – dęby, kasztanowce i jesiony. Na terenie parku usytuowany jest dwór zamieszkały przez lokatorów (ujęty w ewidencji zabytków). W parku prowadzone są podstawowe prace porządkowe. W 2021 r. przeprowadzono zabiegi pielęgnacyjne drzewostanu parkowego. Zespół dworsko-parkowy jest własnością Gminy Niechanowo.

GUROWO - park dworski

Założony w 2 poł. XIX w., właścicielami była wówczas rodzina Chelmińskich. Pierwotnie park o powierzchni 6 ha został podzielony w 1973 r. na dwie części wybudowaną szosą, prowadzącą z Żydowa do Niechanowa. Obecnie o pow. ok. 2 ha, zdewastowany, z pojedynczymi egzemplarzami starodrzewu (dęby, jesiony, lipy, kasztanowce, klony) w części zachodniej założenia, resztę stanowią rozległe polany i nieużytki, o nieczytelnym układzie kompozycyjnym. Wschodnią granicę stanowi aleja grabowa, w południowej części założenia dwa stawy. Zachowane fragmenty murowanego ogrodzenia. Na terenie parku w latach 60. XX w. dobudowano do części dawnego dworu, obecnie nieistniejącego, budynek mieszkalny. Zaniedbany park wymaga rewitalizacji. Wchodzi w skład Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa.

JELITOWO - zespół dworski

Usytuowany w centrum wsi, po zachodniej stronie założenia folwarcznego. Wzniesiony dla rodziny Chrzanowskich w 1892 r. Budynek dworu murowany, tynkowany, posadowiony na rzucie prostokąta z prostokątnym skrzydłem dostawionym poprzecznie od strony południowej. Od wschodu do budynku przylega ganek wejściowy, od południa zaś niewielki, zbliżony do kwadratu ryzalit. Budynek jednokondygnacyjny w części północnej i dwukondygnacyjny w południowej, z poddaszem, całkowicie podpiwniczony. W elewacji południowej dwa ryzality, w elewacjach wschodniej i zachodniej po jednym. Po stronie wschodniej ganek wejściowy z balkonem wspartym na prostych filarach, do którego przylega dwuosiowa wystawka w połaci dachu. Korpus główny dworu, jak i wyższe ryzality zwieńczone trójkątnymi szczytami, kryte dachami dwuspadowymi. Obiekt po kapitalnym remoncie z przebudową wewnątrz - mieści Dom Spokojnej Starości.

Park krajobrazowy, założony w końcu XIX w., gdy właścicielem był Teofil Chrzanowski, o powierzchni 3,35 ha, w tym staw o powierzchni 0,08 ha. Wśród starodrzewu znajdują się lipy, dęby, jesiony, klony i robinie. Park ogrodzony, na jego terenie wzniesiono nowy budynek gościńca, stajni i urządzono rozległy parking, alejki wyłożono kostką brukową. Park uporządkowany. Zespół dworsko-

parkowy jest własnością prywatną.

KARSEWO - dwór

Wzniesiony w 1 poł. XIX w. dla rodziny Roeslerów. Budynek parterowy, murowany, otynkowany, posadowiony na rzucie prostokąta, kryty dachem dwuspadowym z eternitu. Na osi ganek zwieńczony trójkątnym frontonem, poprzedzony schodami. W budynku wymieniono stolarkę okienną na plastikową. Stan dostateczny. Własność prywatna.

MALCZEWO - park dworski

Założony w stylu krajobrazowym ok. poł. XIX w., o powierzchni 5,47 ha w tym 0,6 ha zajmują trzy stawy. Pierwotny układ kompozycyjny przekształcony w latach 30. XX w. przez rodzinę Brühlów. W centralnej części parku znajdował się dwór, rozebrany w połowie lat 60. XX w. Po stronie południowej znajduje się część gospodarcza z zachowanymi budynkami folwarcznymi. Wśród zgrupowanych drzew przebiegają aleje, których układ w znacznej części jest zatarty. Drzewostan mieszany. Park zaniedbany. Nieruchomość wchodzi w skład Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa.

MIERZEWO - zespół pałacowy

Pałac eklektyczny, wzniesiony dla Erazma Brzeskiego herbu Oksza, pod koniec XIX w., w miejscu poprzedniego spalonego, na kamiennym fundamencie i cokole, mury ceglane, tynkowane. Posadowiony na rzucie wydłużonego prostokąta, z obustronnie zryzalitowaną częścią środkową, zwieńczoną trójkątnym naczółkiem, z aneksem od północy i okrągłą, wyższą wieżą od południa, dwukondygnacyjny, nakryty dachem czteropółciowym, aneks jednopółciowym. W elewacji zachodniej część środkową poprzedza okazały portyk o dwóch filarach i dwóch kolumnach podtrzymujących taras pierwszego piętra, dostępny przez jednobiegowe schody zwężające się ku górze. W latach 1976-1980 rozpoczęto remont kapitalny, którego nie ukończono. Obiekt ponownie w trakcie niedokończonego remontu kapitalnego. Stanowi własność prywatną.

Park krajobrazowy, założony w k. XIX w. o powierzchni 6,5 ha w tym 0,65 wód - system stawów i rowów stanowiących odnogę Strugi Rudnik i przez nią zasilanych. W składzie gatunkowym drzewostanu dominują jesiony, lipy i kasztanowce. Duża ilość drzew pochodzi z samosiewu. Park uporządkowany, choć na skutek braku pielęgnacji zatarcia uległ dawny układ kompozycyjny i komunikacyjny. Teren ogrodzony murem parkanem z bramą wjazdową.

NIECHANOWO - zespół pałacowy

Zespół pałacowy usytuowany na południowym skraju wsi, na terenie rozległego parku ograniczonego drogami od północy i południa, graniczącego od południowego zachodu z dawnym folwarkiem. Wzniesiony, w miejsce poprzedniej drewnianej rezydencji, w latach 1783-1794 z fundacji ówczesnego właściciela wsi Stefana Garczyńskiego. Na początku XIX w. dobudowany został monumentalny, czterokolumnowy portyk na osi fasady, nadający budowli cechy klasycyzmu. Później dodano dwie przybudówki na obu krótszych bokach pałacu. Po zachodniej i południowej stronie pałacu znajdują się parterowe oficyny. Na osi elewacji frontowej pałacu znajduje się reprezentacyjna brama wjazdowa. Podczas przebudowywania pałacu zmieniano również jego otoczenie. Pierwotny honorowy dziedziniec przed elewacją frontową włączony został w XIX w. do nowo zakomponowanego krajobrazowego założenia parkowego.

Pałac jest budowlą murowaną, otynkowaną, na kamiennie-cegłanym fundamencie, założoną na planie prostokąta. W części frontowej (północno-wschodniej) dwa płytkie symetryczne ryzality na skrajach elewacji oraz płytki ryzalit z czterokolumnowym portykiem na osi, dźwigający wysoki trójkątny fronton. Do krótszych boków pałacu przylegają prostokątne, podpiwniczone, przybudówki. Dwukondygnacyjny budynek nakryty dachem czterospadowym z dachówki ceramicznej. Lukarny nad bocznymi ryzalitami oraz portyk kryte daszkami dwuspadowymi, boczne przybudówki – dachami płaskimi z papy. Wnętrze pałacu zostały całkowicie przekształcone oraz pozbawione wystroju. Umieszczona na elewacji tablica, upamiętnia pobyt autora polskiego hymnu narodowego, gen. Józefa Wybickiego. Pałac remontowany i adaptowany na cele szkoleniowe PGR w latach 1965-66, częściowe przełożenie dachu i naprawy opierzeń i rur spustowych oraz wymiana stolarki okiennej w 1994 r., naprawa więźby dachowej w 1995 r. Stan zachowania obiektu jest dobry. Od 1993 r. obiekt użytkowany przez Ośrodek Szkolenia i Wychowania Ochotniczych Hufców Pracy.

Oficina południowa, wzniesiona w 1 ćw. XIX w., usytuowana po zachodniej stronie pałacu. Budynek murowany z cegły, tynkowany, podpiwniczony, z mieszkalnym poddaszem w partii mansardowego dachu, w którym od wschodniej i zachodniej strony szerokie wystawki kryte dachami dwuspadowymi. Obiekt jednokondygnacyjny, wzniesiony na rzucie prostokąta. Dach mansardowy kryty ceramiczną dachówką karpiówką. Od południowego zachodu przylega do oficyny dobudowane w okresie późniejszym dodatkowe skrzydło mieszkalne. Budynek na bieżąco naprawiany, przekształcono wnętrze

w związku z adaptacją parteru na dodatkowe pomieszczenia, w których do niedawna funkcjonowała przychodnia lekarska. W obiekcie wymieniona częściowo stolarka okienna i przełożono partie pokrycia dachu. Stan zachowania dobry.

Park krajobrazowy z XVIII/XIX w. o pow. 7,4 ha, z zachowanym w dużej części pierwotnym układem parkowym wraz ze stawem, aleją grabową w części zachodniej, z licznymi okazami starych drzew - wśród drzewostanu m.in. dęby szypułkowe, lipy drobnolistne, klony pospolite, klony jawory, sosny wejmutki, sosny czarne, buki. W 2006 r. za pozyskane środki zewnętrzne przeprowadzono rewaloryzację kompleksu parkowego. Wykonano prace porządkowe, karczowanie krzewów i wycinkę drzew, pogłębiono i uformowano rów, pobudowano mostek nad rowem, wybudowana została sieć dróg spacerowych wraz z oświetleniem i ławkami parkowymi, wybudowano bieżnię wokół boiska, remont i montaż placu zabaw dla dzieci, zostało zbudowane alpinarium z 4000 roślin, zbudowano fontannę oraz figurkę damy suszącej stopy, a także zegar słoneczny, założone zostały trawniki i nasadzono ok. 9000 roślin, wybudowano parking. W 2016 r. przy wsparciu finansowym Stowarzyszenia Światowid, na terenie wytyczono ścieżkę edukacyjno-przyrodniczą, pozwalającą poznać ciekawostki przyrodnicze i związane z funkcjonowaniem ekosystemu parku. Park zadbany, na bieżąco pielęgnowany.

ŻÓŁCZ - zespół dworski

Powstał w 2 poł. XIX w. gdy właścicielem wsi była rodzina Skórzewskich. Usytuowany w południowej części wsi, w północnej części parku. Budynek dworu wzniesiony z cegły, tynkowany, na planie prostokąta z ryzalitem w zachodniej elewacji i parterową, podpiwniczoną przybudówką na rzucie prostokąta od strony południowej. Przed ryzalitem portyk kolumnowy. Dwór parterowy, przykryty dwuspadowym dachem z dachówki ceramicznej, z piętrowym ryzalitem przykrytym dwuspadowym dachem, przybudówka przykryta dachem płaskim i z formą krenelażu w zwieńczeniu elewacji zachodniej. Ostatni remont kapitalny z przebudową wewnątrz przeprowadzono w 1985 r. Rozebrano też przylegającą do północnego skrzydła dworu przybudówkę. Obecnie budynek wymaga remontu.

Park krajobrazowy z k. XIX w., o powierzchni 1,50 ha, powstał jako otoczenie dworu. Po wojnie wybudowano na jego terenie hydroformię. Obecnie drzewostan wskutek wieloletnich zaniedbań pielęgnacyjnych zatracił cechy parkowe. Część północna parku pozbawiona drzewostanu. Układ kompozycyjny zatarty. Park wymaga rewitalizacji. Zespół dworski wchodzi w skład Zasobu

Własności Rolnej Skarbu Państwa.

10. Obszary największego zagrożenia dla zabytków w gminie

Gmina Niechanowo nie posiada opracowanego planu zagospodarowania przestrzennego dla całego obszaru gminy, będącego prawem miejscowym. Z punktu widzenia ochrony konserwatorskiej jest to istotne zagrożenie dla zabytków nieruchomych. Bowiem ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego gminy jest jedną z czterech form ochrony wymienionej w art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Pozostałe, wpis do rejestrów zabytków, dotyczy wybranych grup obiektów, zaś uznanie za pomnik historii lub utworzenie parku kulturowego obecnie gminy nie dotyczy. Nowelizacja ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 18 marca 2010 r. wprowadziła w art. 7 pkt 4 dodatkową formę ochrony m. in. w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego oraz w decyzji o warunkach zabudowy, jednakże nie wszystkie inwestycje realizowane są w oparciu o w/w decyzje, a remonty obiektów figurujących w gminnej ewidencji zabytków nie zawsze wymagają pozwoleń na budowę, które wydawane jest w uzgodnieniu z konserwatorem zabytków. Brak szczegółowych zapisów w planach zagospodarowania przestrzennego może spowodować daleko idące przekształcenia przestrzenne, materiałowe i architektoniczne.

Istotnym zagrożeniem dla elementów dziedzictwa materialnego są katastrofy naturalne, np. pożary, powódzie, wichury, które zwłaszcza w sytuacji złego zabezpieczenia zabytku mogą doprowadzić do fizycznej destrukcji obiektu.

Dużym zagrożeniem, mogącym ostatecznie spowodować całkowite zniszczenie zabytku, jest notoryczne zaniedbywanie bieżących napraw i zaniechanie koniecznych remontów, zwłaszcza obiektów znajdujących się w złym stanie technicznym. Powolne, ale długotrwałe pogarszanie się stanu technicznego zabytku prowadzi w nieunikniony sposób do destrukcji substancji zabytkowej i trwałej utraty części lub całości wartości bazowych. Przyczyną utraty wartości zabytków bywają też niefachowo prowadzone prace remontowe, adaptacyjne lub rewitalizacyjne. Czasami zabytkowe budynki, choć widać, że poddane zostały pracom remontowym, są zadbane i w dobrym stanie technicznym, jednak w trakcie prac uległy znacznym przekształceniom negatywnie wpływającym na autentyczność obiektu i posiadane wartości. Zmiany te dotyczyć mogą wielu różnorodnych aspektów, np. zubożenie wystroju architektonicznego, zmiany formy i materiału stolarki okiennej i drzwiowej,

zmiany pokrycia dachu, zmiany faktury i kolorystyki tynków elewacji. Ingerencje mogą dotyczyć również bryły budynku, np. poprzez zmianę formy dachu, rozbudowy, nadbudowy itp.

W przypadku historycznych struktur przestrzennych (układy ruralistyczne, zespoły budowlane) największe zagrożenia niosą zmiany związane z rozwojem wsi. Działania inwestycyjne, w wyniku których następują zmiany historycznie ukształtowanych kompozycji, m.in. rozplanowanie placów, przebieg ulic, linie zabudowy, komponowane układy zieleni, przekształcenia brył i gabarytów budynków, a także wprowadzanie w zabytkowy układ przestrzenny nowej, dysharmonijnej zabudowy powodują niekiedy nieodwracalne zmiany i całkowitą utratę wartości tych układów.

Do obszarów zagrożonych zaliczyć należy również dawne zespoły dworskie, pałacowe i folwarczne. Brak nowych funkcji dla obiektów architektonicznych związanych z dawną zabudową rezydencjonalną i folwarczną, niewielka możliwość ich wykorzystania spowodowała opuszczenie, a w konsekwencji niszczenie obiektów i ich likwidację.

Do najczęstszych przyczyn zniszczeń założeń ogrodowych zaliczyć należy podziały własnościowe w obrębie założenia parkowego, wadliwą gospodarkę oraz wady realizacyjne. Ważne jest, aby całość zabytkowego obszaru pozostawała możliwie w ręku jednego użytkownika, bez dzielenia całości terenu na kilka części i bez wprowadzania kilku użytkowników o różnych, sprzecznych programach użytkowania w obrębie chronionego parku. Największe zniszczenia powodują nieodpowiednie zmiany rodzaju użytkowania parku. Niekorzystne jest wprowadzanie nowych elementów, sprzecznych z charakterystycznym układem zabytkowym parku, wśród których do najczęściej spotykanych zaliczyć można niewłaściwie lokalizowane i zakładane boiska sportowe, parkingi, ujęcia wody itp. W zabytkowych parkach przyczyną degradacji wartości mogą być też zmiany kompozycyjne, np. nowe rozplanowanie ciągów komunikacyjnych lub niedostosowane do charakteru parku elementy małej architektury, a także nowe, wykonane z nieodpowiednich materiałów nawierzchnie dróg i alejek.

Wadami sprzyjającymi powstawaniu zniszczeń są również nieprawidłowości w zakresie materiału roślinnego. Są to przeważnie niezgodności z miejscowymi warunkami glebowymi, wodnymi lub klimatycznymi, zwłaszcza w przypadku zastosowania form roślinnych introdukowanych. Prowadzi to do powstawania ubytków w kompozycji ogrodowej, a wynika zazwyczaj

z niedostatecznej znajomości samych roślin i ich wymagań.

Jako warunek korzystnego wpływu dziedzictwa na wzmocnienie tożsamości społeczności lokalnej wskazuje się upowszechnienie wiedzy na temat lokalnych zabytków i ich wartości. Dlatego *Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami*, jako zagrożenie dla dziedzictwa kulturowego wymieniał również brak wiedzy, związany z niedostatecznie rozwiniętą edukacją na rzecz dziedzictwa, skutkujący „niedostatecznym zaangażowaniem społecznym w opiekę nad zabytkami”.

Najważniejszym jednak elementem są możliwości finansowania prac przy obiektach zabytkowych przez różne kategorie osób i instytucji nimi władającymi. Często realne potrzeby znacznie przekraczają kwoty nań przeznaczone. Element finansowy w znaczący sposób hamuje realizację najciekawszych nawet projektów rewitalizacyjnych.

11. Kierunki działań dla realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

11.1. Gminna ewidencja zabytków

Przepisy art. 22 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakładają na wójta gminy obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków. Zgodnie z art. 22, ust. 5 cyt. ustawy w gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków,
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych i wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem, Gmina Niechanowo wykonała w 2012 r. gminną ewidencję zabytków nieruchomych. Gminna ewidencja zabytków będzie podlegała okresowej aktualizacji poprzez:

- wykreślanie z ewidencji zabytków nieruchomych obiektów, które zostały rozebrane, gruntownie przebudowane i utraciły już cechy zabytkowe – w porozumieniu z konserwatorem zabytków,
- uzupełnianie o zmiany stanu prawnego obiektu, jak aktualne formy ochrony - w porozumieniu z konserwatorem zabytków,

- uzupełnianie ewidencji zabytków nieruchomych o nowe obiekty, po otrzymaniu zawiadomienia konserwatora zabytków o wpisie do rejestru zabytków lub włączeniu ich do wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Zgodnie z w/w Rozporządzeniem do końca 2025 r. zostanie wykonana gminna ewidencja zabytków archeologicznych, obejmująca karty stanowisk archeologicznych. Ewidencja ta będzie uzupełniana i weryfikowana poprzez włączanie informacji o wszystkich sukcesywnie odkrywanych reliktach przeszłości niezależnie od charakteru badań oraz na podstawie uzyskiwanych wyników badań weryfikacyjnych AZP, zgodnie z informacjami przekazywanymi przez Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

11.2. Edukacja i promocja w zakresie ochrony zabytków

- włączenie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do zajęć szkolnych w szkołach prowadzonych przez gminę,
- organizowanie w ramach zajęć szkolnych wycieczek krajoznawczych, prezentacja najcenniejszych obiektów zabytkowych i ich historii,
- wydawanie i wspieranie publikacji, folderów promocyjnych, przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego,
- udostępnienie gminnej ewidencji zabytków i „Programu opieki nad zabytkami gminy Niechanowo na lata 2022-2025” oraz sprawozdań z jego realizacji na stronie internetowej Urzędu Gminy,
- uwzględnienie obiektów zabytkowych przy wyznaczaniu nowych tras turystycznych i ścieżek dydaktycznych,
- ustalenie z właścicielami obiektów zabytkowych możliwości i zasad ich udostępniania dla celów turystycznych,
- opracowanie systemu informacji wizualnej w postaci ujednoliconych tablic zawierających krótką informację na temat historii obiektu,
- udział w szkoleniach i konferencjach poświęconych ochronie dziedzictwa kulturowego,
- współpraca z organizacjami pozarządowymi i instytucjami w zakresie popularyzacji ochrony dziedzictwa kulturowego,
- organizacja i udział w imprezach – koncertach, targach, festynach historycznych – promujących region, w tym dziedzictwo kulturowe,
- organizacja i wsparcie konkursów oraz wystaw związanych z dziedzictwem kulturowym,
- popularyzacja dobrych przykładów rewaloryzacji obiektów zabytkowych

na terenie gminy,

- współpraca z sąsiednimi samorządami w celu włączenia lokalnych szlaków turystycznych w system ponadregionalny,
- propagowanie idei społecznej opieki nad zabytkami, współdziałanie i współpraca ze społecznymi opiekunami zabytków.

11.3. Działania zmierzające do poprawy stanu zachowania dziedzictwa kulturowego

- informowanie właścicieli obiektów zabytkowych o możliwościach pozyskania środków na odnowę zabytków,
- merytoryczna pomoc właścicielom obiektów zabytkowych w tworzeniu wniosków aplikacyjnych o środki na odnowę zabytków,
- zachęcanie sektora prywatnego do zagospodarowania obiektów zabytkowych (prezentacja na stronie internetowej Gminy obiektów nieużytkowanych wraz z informacją na temat źródeł finansowania i preferencji finansowych),
- udzielanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków; zasady udzielania i rozliczania dotacji określone zostały w Uchwale Nr XX/116/21 Rady Gminy Niechanowo z dnia 28 grudnia 2021 r.,
- planowane jest coroczne wydzielanie określonych kwot na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków; w budżecie na 2022 r. zaplanowano na ten cel kwotę 20.000,00 zł na dofinansowanie prac remontowo-konserwatorskich kościoła w Jarząbkowie,
- określenie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy obiektach ujętych w gminnej ewidencji zabytków,
- stworzenie samorządowego systemu preferencji finansowych dla właścicieli obiektów zabytkowych, np. zwolnienia z podatku od nieruchomości warunkowane podjęciem działań zmierzających do ich zabezpieczenia i konserwacji,
- zachęcanie prywatnych właścicieli do uporządkowania przestrzeni ogrodowej wokół zabytkowych budynków,
- kontynuacja działań zwiększających atrakcyjność przestrzeni publicznej (nowe nawierzchnie, kompozycje roślinne, nowe nasadzenia drzew

i krzewów, ławki, oświetlenie),

- opracowanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, szczególnie dla obszarów najcenniejszych ze względu na zachowanie dziedzictwa kulturowego.
- systematyczne prace porządkowe i pielęgnacyjne na terenie parku dworskiego w Czechowie, uzupełnianie zieleni parkowej nowymi nasadzeniami drzew i krzewów ozdobnych,
- remont obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków: szkoła w Jarząbkowie, dawna szkoła ob. dom w Nowej Wsi Niechanowskiej.

11.4. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami

- wspieranie inicjatyw związanych z obsługą ruchu turystycznego,
- promocja szkolnictwa zawodowego w zakresie konserwacji zabytków i zawodów zanikających, np. garncarstwo, rymarstwo, snycerstwo, kowalstwo, ludwisarstwo, introligatorstwo; zamieszczanie informacji na stronie internetowej Gminy o szkoleniach organizowanych przez ochotnicze hufce pracy, udział młodzieży w warsztatach etnograficznych organizowanych m.in. przez skanseny i urzędy pracy w ramach projektu „Ginące zawody pomysłem na przyszłość”,
- współpraca z urzędami pracy w zakresie szkolenia osób bezrobotnych w rzemiosłach związanych z tradycyjną sztuką budowlaną i tzw. „ginącymi zawodami”,
- wspieranie tworzenia gospodarstw agroturystycznych; organizacja szkoleń dla rolników zainteresowanych prowadzeniem działalności agroturystycznej.

11.5. Określenie zasobów zabytkowych, które można wykorzystać do tworzenia np. tras turystycznych, ścieżek dydaktycznych itp.

Szlaki turystyczne stanowią jedną z form promocji dziedzictwa kulturowego i wykorzystania jego potencjału, zaś istotą tworzenia wszelkich szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych, konnych, kajakowych itp.) jest cel, któremu mają służyć, a ów determinowany być musi atrakcyjnością miejsc i obiektów, przez które przebiegają. Gmina Niechanowo jest integralnie powiązana z otaczającymi ją gminami sąsiednimi. Istniejące w regionie gnieźnieńskim, a zarazem przecinające tereny gminy szlaki turystyczne,

tworzące system o dużym ładunku dydaktycznym, to unikalna forma związku między sąsiednimi gminami, dla których granice administracyjne nie stanowią przeszkody, lecz wręcz implikują nowatorskie rozwiązania w zakresie szeroko pojętego zaspokajania potrzeb społecznych. Na szlakach tych znajdują się również najcenniejsze obiekty zabytkowe wymienione w poprzednich rozdziałach.

- „*Szlak pałaców i dworów powiatu gnieźnieńskiego*” (oznakowany przez Starostwo Powiatowe), przebiega przez prawie trzydzieści miejscowości. Na terenie gminy na szlaku znajdują się obiekty zabytkowe w Arcugowie i Niechanowie.
- „*Szlak architektury drewnianej powiatu gnieźnieńskiego*”, długości około 161km obejmuje większość gmin. Na jego trasie znajdują się miejscowości: Moraczewo - Dziekanowice - Łubowo - Pawłowo - Gębarzewo - Niechanowo - Kamieniec - Duszno - Sokolniki- Dębica - Waliszew. Przy niechanowskiej świątyni widnieje tablica informacyjna z wiadomościami o architekturze drewnianej.
- *Droga Świętego Jakuba*, część tej międzynarodowej trasy, przebiegającej przez Wielkopolskę, na terenie powiatu gnieźnieńskiego długości ok. 80 km, na terenie gminy obejmuje *Niechanowo*, gdzie przy świątyni znajduje się tablica informacyjna i charakterystyczna dla szlaku rzeźba w kształcie muszli jakubowej.
- *Szlak czerwony* Mogilno - Gniezno pokrywa się z *Drogą św. Jakuba* i wiedzie przez tereny gminy.
- *Szlak „Śladami mitów i legend”*, długości ok. 90 km, przebiega przez *Drachowo* (legenda o trójgłowym smoku i pomnik smoka).
- *Szlak czarny*, dł. 53 km, Gniezno - Cielimowo – Potrzymowo – Drachowo – Arcugowo – Małachowo Złych Miejsc – Witkowo – Kołaczkowo – Wierzchowiska – Trzuskolów – Nowa Wieś Niechanowska – Niechanowo – Goczałkowo - Gniezno.

Istniejąca sieć szlaków turystycznych nie wyczerpuje możliwości wytyczenia kolejnych szlaków czy ścieżek dydaktycznych. Jakość dotychczasowej oferty turystycznej może podnieść kolejny produkt turystyki kulturowej np. można wytyczyć szlak Leonarda Durczykiewicza, który na początku minionego wieku fotografował i opisywał wielkopolskie rezydencje – m.in. obiekty architektoniczne na terenie gminy. Należy również nadmienić o atrakcyjnej formie zwiedzania, jaką jest questing, która łączy we współczesnej

turystyce rozrywkę, zabawę z edukacją, emocje. Tematyka szlaków questingowych dotyczy lokalnego dziedzictwa kulturowego, obiektów i miejsc mniej znanych, jednak z unikatową historią. Questing pozwala odkryć na nowo miejsca związane z lokalnym dziedzictwem przyrodniczym i kulturowym, zaktywizować lokalną społeczność poczynając od młodzieży szkolnej po seniorów, a także promować miejscowość.

To tylko niektóre z możliwości wypromowania tych terenów, które pozwoliłyby wzbogacić ofertę poznawczą walorów przyrodniczo – krajobrazowo – historycznych gminy, gdyż jej perspektywy rozwojowe wiążą się również z pełniejszym wykorzystaniem wspomnianych walorów dla celów turystycznych, jak również wyeksponowaniem istniejących zasobów zabytkowych.

Agroturystyka – to forma wypoczynku odbywającego się na terenach wiejskich o charakterze rolniczym, oparta o bazę noclegową i aktywności rekreacyjne związane z gospodarstwem rolnym lub równoważnym i jego otoczeniem przyrodniczym, produkcyjnym i usługowym. W Polsce rozwija się niezwykle dynamicznie ten rodzaj turystyki wiejskiej, wykorzystującej naturalne walory dziedzictwa kulturowego i różnorodności przyrodniczej, a obiekty kultury materialnej wsi, do niedawna tracone bezpowrotnie, dzisiaj odżywają na nowo. Starym domom, karczmom, kuźniom, często będącym przykładem unikatowej sztuki budowlanej, nadaje się nowe przeznaczenie – służą turystom.

Rozwój na terenie gminy agroturystyki, dla której wręcz znakomite warunki posiadają niektóre gospodarstwa - przykład realizacji znajdziemy „U Małgosi” w Niechanowie - to oczywisty atut, również zachęta do korzystania z niewątpliwych uroków poszczególnych zakątków gminy. Rozwój tej działalności pozarolniczej w gospodarstwach wiejskich może przyczynić się w znaczący sposób do zachowania pozostałości dawnych narzędzi gospodarczych, kuchennych, dawnych strojów, jako znacznika gospodarstwa agroturystycznego, formy wystroju, a zarazem propagowania historycznych tradycji regionu.

12. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

Podmiotem formującym gminny program opieki nad zabytkami jest samorząd gminy. Realizacja programu odbywać się będzie poprzez zespół działań władz gminy na rzecz osiągnięcia celów w nim przyjętych. Samorząd ma oddziaływać na różne podmioty związane z obiektami zabytkowymi, w tym również na mieszkańców gminy w celu wywołania w nich pożądaných zachowań prowadzących do realizacji zamierzonych celów. Zakłada się, że w realizacji

gminnego programu opieki nad zabytkami dla gminy Niechanowo wykorzystane zostaną następujące grupy instrumentów: instrumenty prawne, finansowe, społeczne, koordynacji i kontroli.

1. Instrumenty prawne:

- programy określające politykę państwa i województwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego,
- dokumenty wydane przez Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wynikające z przepisów ustawowych,
- uchwały Rady Gminy (miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, zwolnienia i ulgi dla właścicieli obiektów zabytkowych).

2. Instrumenty finansowe:

- środki własne zatwierdzone uchwałą Rady Gminy,
- dotacje,
- subwencje,
- dofinansowania.

3. Instrumenty społeczne:

- uzyskanie poparcia lokalnej społeczności dla programu poprzez sprawną komunikację,
- edukacja i tworzenie świadomości potrzeby istnienia i ochrony dziedzictwa kulturowego w lokalnej społeczności,
- współpraca z organizacjami społecznymi.

4. Koordynacja i kontrola

- gromadzenie stale aktualizowanej wiedzy o stanie zachowania obiektów, prowadzonych pracach remontowych i konserwatorskich,
- utworzenie w ramach organizacyjnych Urzędu Gminy w Niechanowie zespołu koordynującego realizację poszczególnych zadań wynikających z ustaleń programu opieki nad zabytkami,
- wewnętrzne okresowe sprawozdania z realizacji niniejszego programu.

13. Monitoring działania gminnego programu opieki nad zabytkami

Zgodnie z art. 87 ust. 5 ustawy z dnia 23 lipca o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wójt gminy zobowiązany jest do sporządzania co 2 lata sprawozdania z realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami. Sprawozdanie to przedstawiane jest Radzie Gminy. Po 4 latach program powinien zostać zaktualizowany i ponownie przyjęty przez radę gminy.

Do wykonania powyższego zadania utworzony zostanie zespół

koordynujący, monitorujący niniejszy program poprzez:

- a) analizę i ocenę przebiegu realizacji,
- b) analizę i ocenę stopnia uzyskanych efektów.

Wykonanie sprawozdania powinno być poprzedzone oceną poziomu realizacji gminnego programu uwzględniającą:

- a) wykonanie zadań przyjętych do realizacji w okresie czteroletnim obowiązywania programu opieki nad zabytkami,
- b) efektywność ich wykonania.

Dla założonych działań przyjęte zostaną m.in. następujące kryteria oceny realizacji programu:

- procentowy poziom wydatków budżetu gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- wartość finansowa przyznanych dotacji na prace remontowo-konserwatorskie przy obiektach zabytkowych nie będących własnością Gminy,
- wartość pozyskanych środków finansowych na ochronę zabytków ze źródeł zewnętrznych,
- liczba planów zagospodarowania przestrzennego uwzględniających ochronę dziedzictwa kulturowego,
- liczba szkoleń i konferencji propagujących wiedzę na temat dziedzictwa kulturowego regionu,
- liczba szkoleń dla nauczycieli w zakresie wiedzy z zakresu dziedzictwa kulturowego regionu,
- liczba utworzonych szlaków turystycznych, ścieżek dydaktycznych,
- liczba publikacji, folderów i przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego,
- liczba zrealizowanych konkursów, wystaw, działań edukacyjnych związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego.

14. Niektóre zewnętrzne źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami

System finansowania zabytków został określony w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 71–83a), jej podstawowym wyróżnikiem jest rozdzielenie pojęcia ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Do ochrony zabytków odnoszą się wszelkie czynności władcze podejmowane w tym zakresie przez organy administracji publicznej, natomiast opieka nad zabytkami polegająca na utrzymaniu ich we właściwym stanie technicznym należy do

właścicieli i użytkowników zabytków. Tak więc to na właścicielu spoczywa obowiązek właściwego zabezpieczenia i utrzymania obiektu zabytkowego oraz prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku.

Biorąc pod uwagę specyfikę prac remontowych i konserwatorskich przy zabytkach, finansowanie opieki nad zabytkami zostało wpisane w ogólny system finansów publicznych. Dzięki temu właściciel lub posiadacz zabytku, tzn. osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku wpisanego do rejestru zabytków jako „sprawująca opiekę nad zabytkiem” może ubiegać się o przyznanie dotacji celowej z budżetu państwa. Dodatkowo w trybie określonym odrębnymi przepisami dotacje przy zabytku wpisanym do rejestru mogą być udzielane przez organy stanowiące gmin, powiatów lub samorządów województw.

Sposób i zakres udzielanych dotacji został szczegółowo opisany w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Do najważniejszych zapisów należy określenie, na jakie prace można uzyskać wsparcie finansowe. I tak dotacja może obejmować nakłady konieczne na (art. 77):

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
- 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
- 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;

- 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
- 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- 14) uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych;
- 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- 16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7–15;
- 17) zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Wszystkie podmioty zobowiązane do finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków mogą ubiegać się o ich dofinansowanie ze środków m.in.:

1. Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Zasady finansowania opieki nad zabytkami określa ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 71-83a). Szczegółowe warunki i tryb udzielania dotacji określa Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2017 r., poz. 1674 ze zm.).

Program operacyjny *DZIEDZICTWO KULTUROWE* realizowany jest w ramach corocznie ogłaszanych priorytetów. Celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomości i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

Witryna internetowa: <https://www.gov.pl/web/kultura>

2. Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, Departament Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych, Wydział Funduszu Kościelnego

Dotacje z Funduszu Kościelnego są udzielane wyłącznie na remonty i konserwację zabytkowych obiektów o charakterze sakralnym i to tylko na

wykonywanie podstawowych prac zabezpieczających sam obiekt (w szczególności remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, odgromowej, przeciwwłamaniowej i przeciwpożarowej itp.). Z Funduszu nie finansuje się remontów i konserwacji obiektów towarzyszących (takich jak np.: dzwonnice wolnostojące, krzyże) ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: obrazy, ikonostasy, stalle, epitafia, szaty i naczynia liturgiczne, instrumenty muzyczne, dzwony) oraz otoczenia świątyni, a także stałych elementów wystroju wewnątrz (takich jak np.: polichromie, freski, witraże i posadzki).

Witryna internetowa: <https://www.gov.pl/web/mswia/fundusz-koscielny>

3. Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków

Ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest Wojewoda Wielkopolski. W ramach środków finansowych pozostających w dyspozycji Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków można ubiegać się o dofinansowanie:

- nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, ustalonych na podstawie kosztorysu zatwierdzonego przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji;
- nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, które zostały przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji. Wniosek ten wnioskodawca może złożyć po przeprowadzeniu wszystkich prac lub robót przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków określonych w pozwoleniu wydanym przez Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Witryna internetowa: <http://www.poznan.wuoz.gov.pl>

4. Urzędu Marszałkowskiego Województwa Wielkopolskiego, Departament Kultury

Dotacje udzielane są w ramach otwartego konkursu ofert na zadania publiczne Województwa Wielkopolskiego w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego - ochrona zabytków i opieka nad zabytkami. Z budżetu Województwa Wielkopolskiego mogą być udzielane dotacje celowe na prace lub roboty przy zabytku dostępnym publicznie, posiadającym istotne znaczenie

historyczne, artystyczne lub kulturowe. Dotacja może zostać udzielona do 70% ogółu nakładów na prace lub roboty. W uzasadnionych przypadkach, gdy zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową lub gdy wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, a także w sytuacji, gdy konieczne jest niezwłoczne podjęcie prac lub robót, może być udzielona dotacja do 100 % nakładów.

Witryna internetowa: <http://www.bip.umww.pl>

5. Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Poznaniu

Na zadania związane z ochroną i kształtowaniem przyrody. Pomocą finansową mogą być objęte działania konserwatorskie i adaptacyjne polegające na:

- 1) pracach pielęgnacyjnych drzew i krzewów,
- 2) usuwaniu drzew i krzewów (w tym samosiewów), po uzyskaniu stosownego zezwolenia,
- 3) przygotowaniu gruntu pod nasadzenia,
- 4) zakupie sadzonek roślin wieloletnich i ich nasadzenia,
- 5) wykonaniu trawników,
- 6) czyszczeniu lub modernizacji zbiorników wodnych i cieków,
- 7) pracach związanych z budową lub modernizacją ciągów komunikacyjnych (alejek), obiektów małej architektury (wyłącznie: ławki, kosze na śmieci, tablice edukacyjne),
- 8) zakupie, montażu i instalacji oświetlenia parkowego.

Witryna internetowa: <http://www.wfosgw.poznan.pl>

6. Powiatu Gnieźnieńskiego

Zasady i tryb udzielania i rozliczania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków położonych na terenie Powiatu Gnieźnieńskiego określone zostały w Uchwale Nr LI/354/2014 Rady Powiatu Gnieźnieńskiego z dnia 26 czerwca 2014 r.

Witryna internetowa: <https://www.powiat-gniezno.pl>

Działania o charakterze strategicznym i ponadregionalnym mogą liczyć na finansowanie z funduszy europejskich, m.in. z zaplanowanych na lata 2021-2027, *Programu Infrastruktura i Środowisko, Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Wielkopolskiego oraz Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich.*

Wymienione źródła finansowania są wskazówką dla właścicieli obiektów zabytkowych. Szczegółowe informacje dotyczące rodzaju finansowanych zadań, uprawnionych wnioskodawców, trybu składania wniosków, kryteriów oceny i warunków rozliczenia można znaleźć na stronach internetowych instytucji udzielających pomocy finansowej.